

Waardenstellend onderzoek

Oud-Geleen

Res nova 2010
www.res-nova.nl

A historical map of Geleen, showing a dense network of streets and buildings. The map is rendered in a light, faded style. The word 'Geleen' is printed in a large, stylized font across the center of the map. In the upper right corner, the numbers '212' and '460' are visible. The overall background is a light, textured grey.

Oud-Geleen

Waardenstellend onderzoek

Res nova 2010
www.res-nova.nl

0 Inhoudsopgave

1 Inleiding en waardematrix	3
1.1 Opzet van het waardenstellend onderzoek.....	4
1.2 Positionering en afbakening	5
1.3 Toelichting bij waardenkaart A.....	8
Waardenkaarten	i
1.4 Algemene karakteristiek.....	9
Pictografieën	iv
1.5 Waardenmatrix.....	15
2 De locatie in perspectief	18
2.1 Ligging en infrastructuur	18
2.2 De oudste woonkern vanaf circa 800.....	20
2.3 Het kaartbeeld in de negentiende eeuw	22
2.4 De dynamiek van de twintigste eeuw	26
3 Onder de loep	28
3.1 Toponymie en ontplooiing	28
3.2 Waterhuishouding als ruimtelijk structurerende component	30
4 Venster op het verleden	32
4.1 De kerk: godshuis, immuniteit en bedevaartsoord	32
4.1.1 Tussen Einhard, Leurs, Weber en de Wederopbouw	32
4.1.2 De tiendschuur	34
4.1.3 Bedevaartsoord rond Sint Eloy	35
4.2 De bokkenrijders en de ondergrondse infrastructuur	37
5 Literatuur en fotoverantwoording	40

Overzicht kaarten en pictografieën:

- i. Waardenkaart A: afbakening en waardering van de gebouwen
- ii. Waardenkaart B: staalkaart en periodisering
- iii. Waardenkaart C: zichtlijnen en doorkijkjes
- iv. Pictografie: cluster gezien vanaf het pleintje voor de kerk
- v. Pictografie: cluster gezien vanaf het kruispunt Marcellienstraat-Jodenstraat-Brouwersstraat
- vi. Pictografie: cluster gezien vanaf het kruispunt Jodenstraat-Leurstraat
- vii. Pictografie: cluster gezien ter hoogte van 't Straatje
- viii. Pictografie: cluster gezien vanaf het kruispunt Marcellienstraat-Pieterstraat-Peschstraat-pastoor Vonckenstraat
- ix. Pictografie: cluster gezien vanaf de Pieterstraat
- x. Pictografie van zichtlijnen en doorkijkjes
- xi. Pictografie van storende elementen

“Ook het aanzien van de stad is in snel tempo veranderd. Onze oude steden zijn opgepoetst, niet zozeer vanwege onze belangstelling voor het verleden, maar vooral omdat een historisch decor gewild is bij de verpozing zoekende mens. De binnensteden zitten vol met consumerende mensen, die het niet zouden merken als de bebouwde omgeving uit bordkarton zou bestaan”.¹

1 Oud-Geleen

In vogelvlucht lijkt het agglomeraat dat de gemeente Sittard-Geleen in haar huidige samenstelling vormt vooral bepaald te worden door de chemiereus Chemelot die zich als een futuristisch visioen van *high tech* staal en beton langs de snelwegen uitstrekt. De schijn bedriegt echter. Behalve dat Sittard zelf een over een levendig historisch centrum beschikt, liggen verspreid over het grondgebied van de gemeente verschillende oude kernen en enclaves. Sinds enige jaren wordt beleid gevoerd om deze in kaart te brengen en op gemeentelijk niveau te beschermen. De eerste daarin vormde Leijenbroek, waarvan de lintbebouwing van boerderijen met de grotendeels nog gave huisweiden als een eilandje binnen de oprukkende stad behouden is gebleven. De volgende in deze categorie is Oud-Geleen dat met Leijenbroek het karakter deelt van een historische immuniteit, waar het verleden zichtbaar en voelbaar is gebleven. Zoals de uit Geleen afkomstige architect en tekenaar P.A. Schols zo treffend verwoordde gaan dergelijke ensembles gepaard met *“een merkwaardig accent, zo gewaardeerd en bewonderd door de moderne mens, die eens wil ontsnappen uit het zakelijke en jachtige leven om ergens nog een vleugje echte romantiek te kunnen aantreffen”*.² In dit opzicht sluit hij aan bij de verpozende mens uit het motto bij dit rapport. Verre van te beweren dat deze de sfeer van het authentieke niet weet te onderscheiden van bordkarton, kan gesteld worden dat het publiek juist veel kritischer is geworden ten aanzien van de authenticiteit van de ambiance. Deze mag eventueel best een reconstructie zijn, zolang de uitstraling maar een hoge tactiele kwaliteit heeft. Maat en schaal, korrelgrootte, detaillering en variatie, materiaal, kleur en textuur vormen nog steeds de belangrijkste ingrediënten voor de ‘schilderachtige’ beleving van de bebouwing, die men zich sedert de late achttiende eeuw bewust is geworden. Verpozing en waardering voor het verleden komen zo in elkaars verlengde te liggen.

---

¹ Wim Derksen, directeur Ruimtelijk Planbureau (RPB), nationaal kennisinstituut voor de ruimte, in een column over de *Nota Ruimte* voor <http://www.ruimtelijkekennis.nl>.

² P.A. Schols, *Het vakwerkhuis in Limburg, Ontwikkeling, bouw en bewoning*, Heemschutserie, (1958), p. 33.

Net als de consument maakt de omgeving echter deel uit van de moderne hectiek, waarin veranderingen zo snel gaan dat het bewaken van de bestaande kwaliteit en sfeer extra inspanningen vergt. Om dit laatste te kanaliseren heeft – destijds nog – de gemeente Sittard in haar verordening (2001) het instrument van het beschermde gezicht opgenomen dat beoogt te behouden zonder te bevriezen. Om deze status aan Oud-Geleen toe te kennen was het onderhavige waardenstellende onderzoek nodig. Hierbij is voor de locatiegebonden informatie vooral gebruik gemaakt van het naslagwerk van de uit Geleen afkomstige professor M.J.H.A. Schrijnemakers.³

1.1 Opzet van het waardenstellend onderzoek

Gemeentelijke beschermd gezicht — De gemeentelijke monumentenverordening beschermt historische panden, complexen en ensembles op grond van het “algemene” belang dat het bewuste cultuuro goed vertegenwoordigt. Om dit belang te kunnen beoordelen heeft de gemeenteraad met betrekking tot de “gezichten” in de verordening de volgende definitie vastgelegd:

*“ensemble van onroerende zaken, die van algemeen belang is wegens zijn schoonheid, de onderlinge ruimtelijke en/of structurele samenhang, dan wel zijn wetenschappelijke, ecologische of cultuurhistorische waarde”.*⁴

Dit zijn dan ook de hoofdcriteria die in de waardenstelling in paragraaf 1.4 zijn getoetst.

Daarnaast heeft de gemeente bij de offerteaanvraag nog de volgende punten genoemd die in de waardenstelling belicht moesten worden⁵:

- historisch-ruimtelijke of stedenbouwkundige waarden
- situationele waarden
- gaafheid/herkenbaarheid
- zeldzaamheid.

Deze zijn in de matrix met de waardenstelling (paragraaf 1.4) onder de hoofdcriteria vermeld.

Alles bij elkaar moest het onderzoek bestaan uit de volgende onderdelen:

³ M.J.H.A., Schrijnemakers, *Geschiedenis van Geleen*, Geleen 1998.

⁴ *Verordening voor monumenten en cultuurhistorie 2001*, Gemeente Sittard, artikel 1, lid 1 sub a en l.

⁵ Offerteaanvraag d.d. 14 april 2004, nr 04-115675.

•	Positionering en afbakening van het gebied	paragraaf 1.2 en waardenkaart A
•	Beknopte karakteristiek	paragraaf 1.3
•	Pictografieën	pictografieën hoofdstuk 2 en 3
•	Stedenbouwkundige, landschappelijke en ruimtelijke aandachtspunten	hoofdstuk 2, 3 en 4
•	Architectonisch kader	paragraaf 1.3 en 1.4
•	Beknopte waardenstelling met voornoemde criteria	paragraaf 1.5

In dit verband fungeert hoofdstuk 2 als een inleiding op de ontwikkeling van Oud-Geleen gezien vanuit de regio, terwijl in hoofdstuk 3 een aantal facetten van het dorp een loepbehandeling krijgt. Tenslotte zijn in hoofdstuk 4 twee thema's behandeld, die van wezenlijk belang zijn voor de ruimtelijke samenstelling van Geleen, te weten dat van de kerk als oudste bebouwing en bedevaartscentrum en het ondergrondse erfgoed, dat in de folklore in verband wordt gebracht met de geschiedenis van de Bokkenrijders.

Grenzen van het onderzoek – Ondanks het feit dat de opdracht voor dit onderzoek zich beperkte tot het in dit rapport behandeld gebied (zie waardekaart A), is er lange tijd nagedacht over de positie van de Eindstraat in het onderhavig onderzoek. Zoals zal blijken was de Eindstraat oorspronkelijk een essentieel onderdeel van Oud-Geleen en bevat zij enkele (bouw)historisch zeer hoogwaardige panden. De vraag rijst dan ook of deze straat niet in het rapport moest worden meegenomen. De huidige situatie zorgt er echter voor dat besloten is dit gedeelte van Oud-Geleen buiten de grenzen van het onderzoek te laten vallen. Een apart onderzoek naar deze historische weg is echter op zijn plaats en wordt dan ook sterk aangeraden.

Zoals afgesproken met de gemeente Sittard-Geleen is het onderzoek gebaseerd op de door de gemeente aangereikte literatuur omtrent dit onderwerp.

Drs Don Rackham
Dr Bernadette van Hellenberg Hubar

1.2 Positionering

Oud-Geleen is gelegen in het noordoosten van het 'nieuwe' Geleen dat begin twintigste eeuw als mijnbouwstad in het open veld uit de grond werd gestampt. Het moderne aanzien van deze stad doet niet vermoeden dat het verleden in de dagelijkse entourage nog beleefbaar aanwezig is. Oud-Geleen vormt daarop de uitzondering. Komende vanaf de rotonde op de Oranjelaan, waar het verkeer met al zijn hedendaagse hectiek overheen raast, betreedt men zomaar – abrupt – van het ene op het andere moment een andere wereld: Oud-Geleen, rustiek, pittoresk en kleinschalig.

Bij de afbakening van het gebied, zoals aangegeven op waardenkaart A, hebben de volgende overwegingen een rol gespeeld:

- het hart van het gebied wordt bepaald door het kerkeiland, dat het vertrekpunt vormt van een fijnmazig stratenpatroon met onder meer de oude uitvalswegen naar de omringende dorpen;
- de straten die deel uitmaken van dit historische weefsel vormen de oude Dorpstraat, thans Marcellienstraat, de Pieterstraat, de Eindstraat, de Jodenstraat, de Leursstraat, de Peschstraat, de pastoor Vonkenstraat;
- bij de omgrenzing is zoveel mogelijk gekeken naar:
  - het verloop en de beëindiging van de oorspronkelijke straten, zoals bij het Straatje;
  - herkenbare, oude verkavelingen, met name in vergelijking met de kadastrale minuutkaart van 1822: het oudste erfgoed van een nederzetting bestaat immers uit haar verkavelingspatronen;
  - de kwaliteit van de zogenaamde 'achterkantarchitectuur': met name dit laatste is van belang omdat de historische informatie die de achterzijde van de verschillende panden bevat — men denke hier met name aan de vele vakwerkrestanten — anders teloor zou gaan.

Door de abrupte overgang tussen oud en twintigste-eeuws manifesteert zich een sterke scheiding tussen de historische ambiance en haar omgeving. Deze wordt niet begeleid door een helder geplande, ruimtelijke structuur, maar is qua opzet welbeschouwd op aanverwante wijze 'spontaan' georganiseerd als de overige ontwikkelingen in en rondom de dorpskern. Vanuit dat standpunt bezien, zou hieraan een positieve waarde gehecht kunnen worden, zeker wanneer men dit tevens opvat als een uiting van de manier waarop men in het recente verleden met dit soort stedelijke weefsels omging: in een tijd voordat het besef van de historische waarde ervan uitgekristalliseerd was. Daartegenover kan bepleit

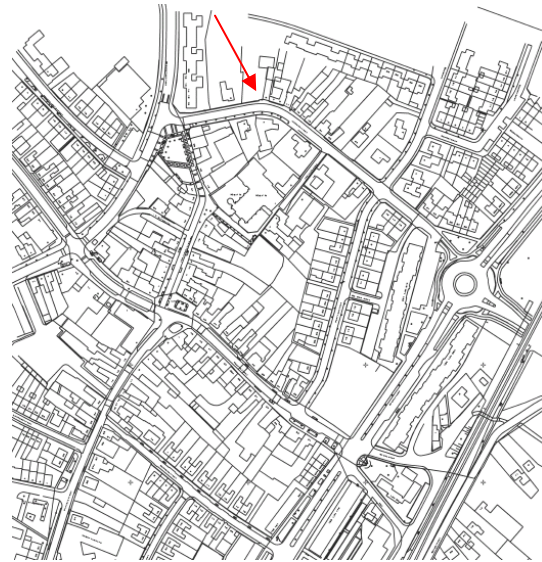

worden dat bij de toekomstige ruimtelijke inrichting van dit gebied aandacht wordt besteed aan het tot uitdrukking brengen van deze overgang. Voor beide visies kan men argumenten op de tafel leggen.

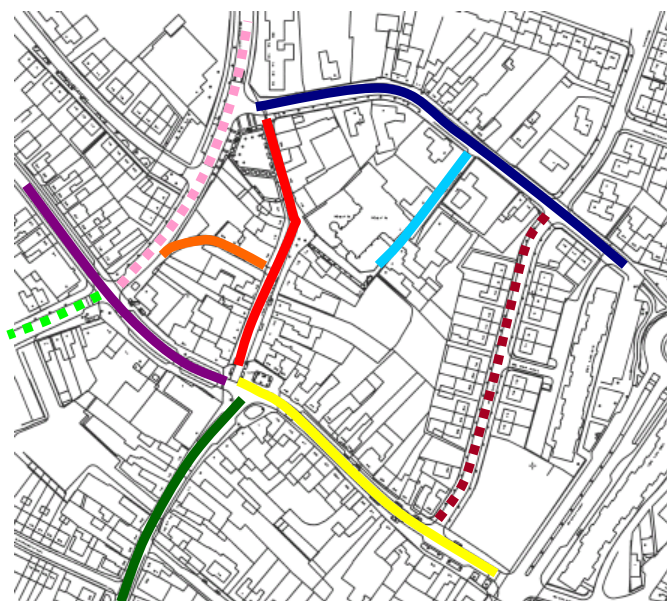

De Gemeenteatlas van Kuiper 1868

Huidige kadastrale configuratie, 2004

Tussen de linker en de rechter cartografische registratie heeft anderhalve eeuw aan transformaties plaatsgevonden, aanvankelijk zeer geleidelijk en vanaf het begin van de twintigste eeuw in een stroomversnelling. De rode pijl geeft een overeenkomstig punt aan op de Jodenstraat.

De straatnamen van Oud-Geleen.

- Pieterstraat
- Marcellienstraat
- Peschstraat
- Jodenstraat
- Leursstraat
- 't Straatje
- Past. Vonckenstraat
- - - Brouwersstraat
- - - Norbertijnenstraat
- - - Penrisstraat

1.3 Toelichting bij waardekaart A

Waardekaart A geeft zowel de afbakening van het projectgebied als de waardering van de individuele gebouwen weer. Deze waardering is opgedeeld in een viertal groepen:

1. Dominant;
2. Beeldondersteunend;
3. Indifferent;
4. Beeldverstoring.

Bij de waardebeoordeling van de gebouwen in Oud-Geleen zijn een aantal factoren van belang geweest;

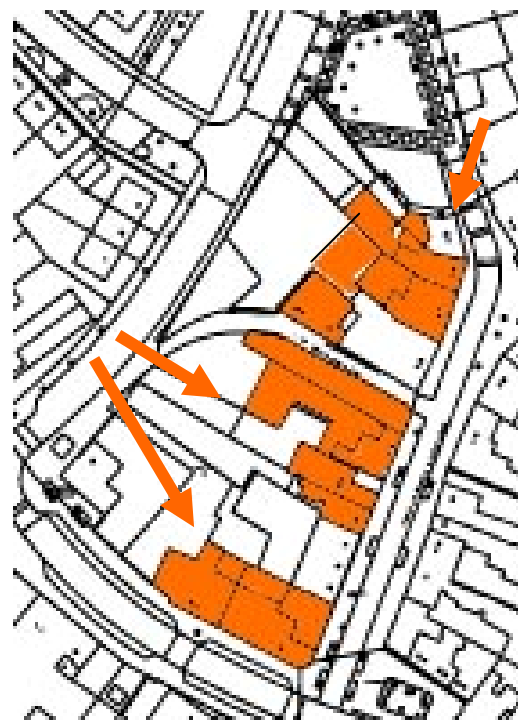
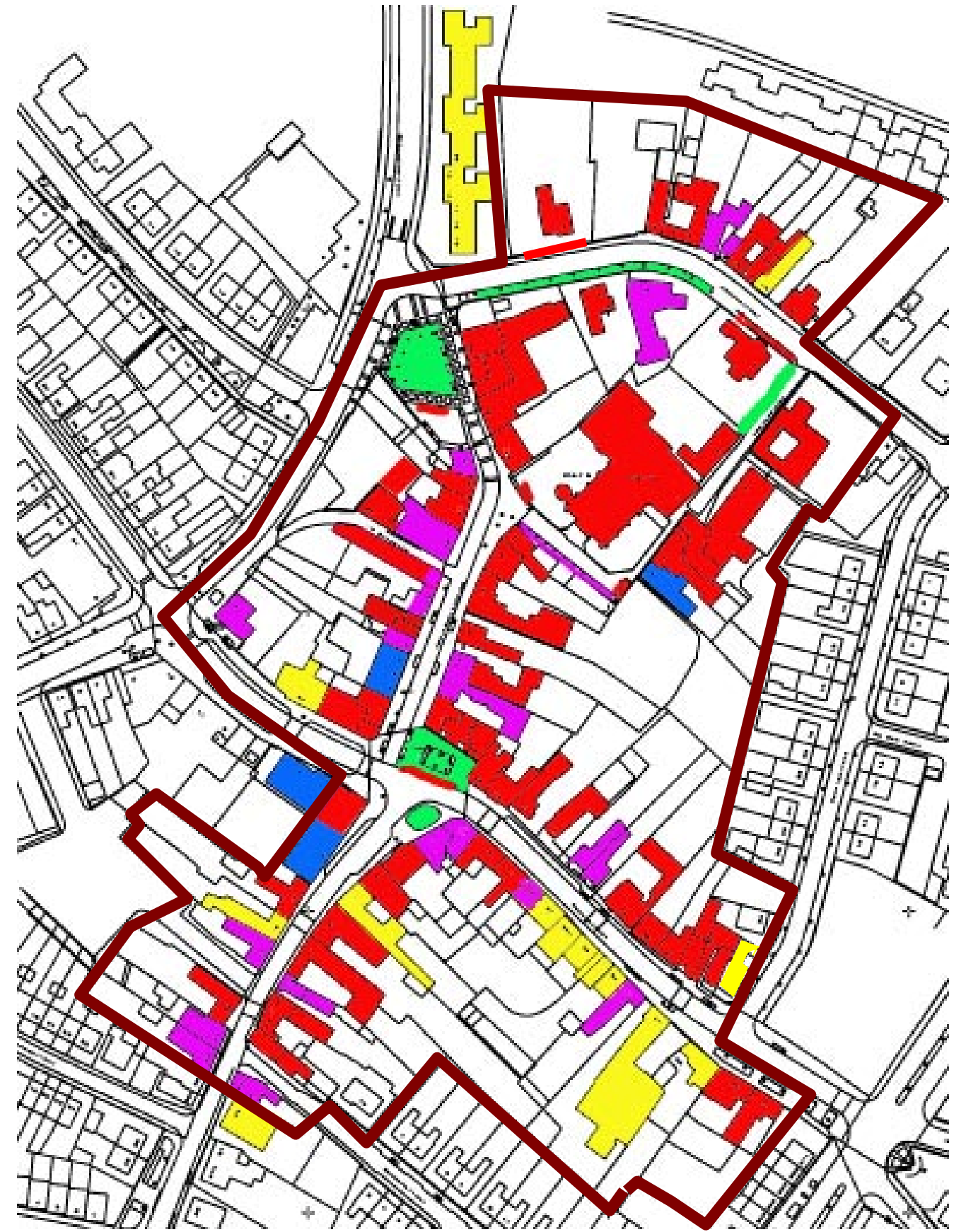
- De intrinsieke waarden. Hoe gaaf is het gebouw, hoe rijk en authentiek is de detaillering. ;
- De positie in het straatbeeld. Een voorbeeld hiervan is Marcellienstraat 13. Hierbij wordt de voorgevel van het pand als minder belangrijk gewaardeerd (beeldondersteunend) als de zijgevel in 't Straatje. De rooilijn en de aanwezigheid van enkele originele elementen kennen dit deel van het complex een hogere waardering toe;
- De verkaveling. De achterkantarchitectuur speelt hierbij een dominante factor. Vooral de panden aan de Marcellienstraat vertonen vaak nog originele achterkantarchitectuur. Deze is vanaf de Brouwersstraat goed zichtbaar;
- De typologie. Oud-Geleen kent een groot aantal fraaie gebouwen die gelden als schoolvoorbeelden uit diverse perioden. Dit heeft als gevolg dat niet alleen oudere panden uit de negentiende eeuw en vroeger een hoge waardering kunnen krijgen, maar ook dat aan woningen uit de jaren dertig en de wederopbouw een dergelijke waardering kan worden toegeschreven. Zo is het café aan de Peschstraat (Peschstraat 48) een fraai voorbeeld van een jaren dertig horecacomplex, waarbij de pui nog in originele staat verkeert;
- Het vermoeden van oudere structuren. Veel panden zijn in de loop der jaren voorzien van een nieuwe (voor)gevel. Deze jongere ogende gebouwen verbergen echter vaak veel oudere structuren. Een voorbeeld is het witgeschilderde pand, gelegen naast 'Huis Maes'. Deze wordt gewaardeerd als beeldverstoring, maar verbergt hoogstwaarschijnlijk een veel oudere, hoogwaardige interne structuur.

Bij de omkadering van het projectgebied is geprobeerd de oude lay-out van Oud-Geleen zo veel mogelijk te omvatten. De grens wordt onder andere bepaald door de aanwezigheid van de oude verkaveling (lange smalle kavels) en het verloop van het oude stratenpatroon (het oorspronkelijke verloop van 't Straatje is in de huidige situatie nog steeds zichtbaar).

A. Afbakening en waardering van de gebouwen

- Dominant
- Beeldondersteunend
- Indifferent
- Beeldverstrend
- Hoogwaardige groenvoorziening
- Omkadering van het potentieel gemeentelijk gezicht

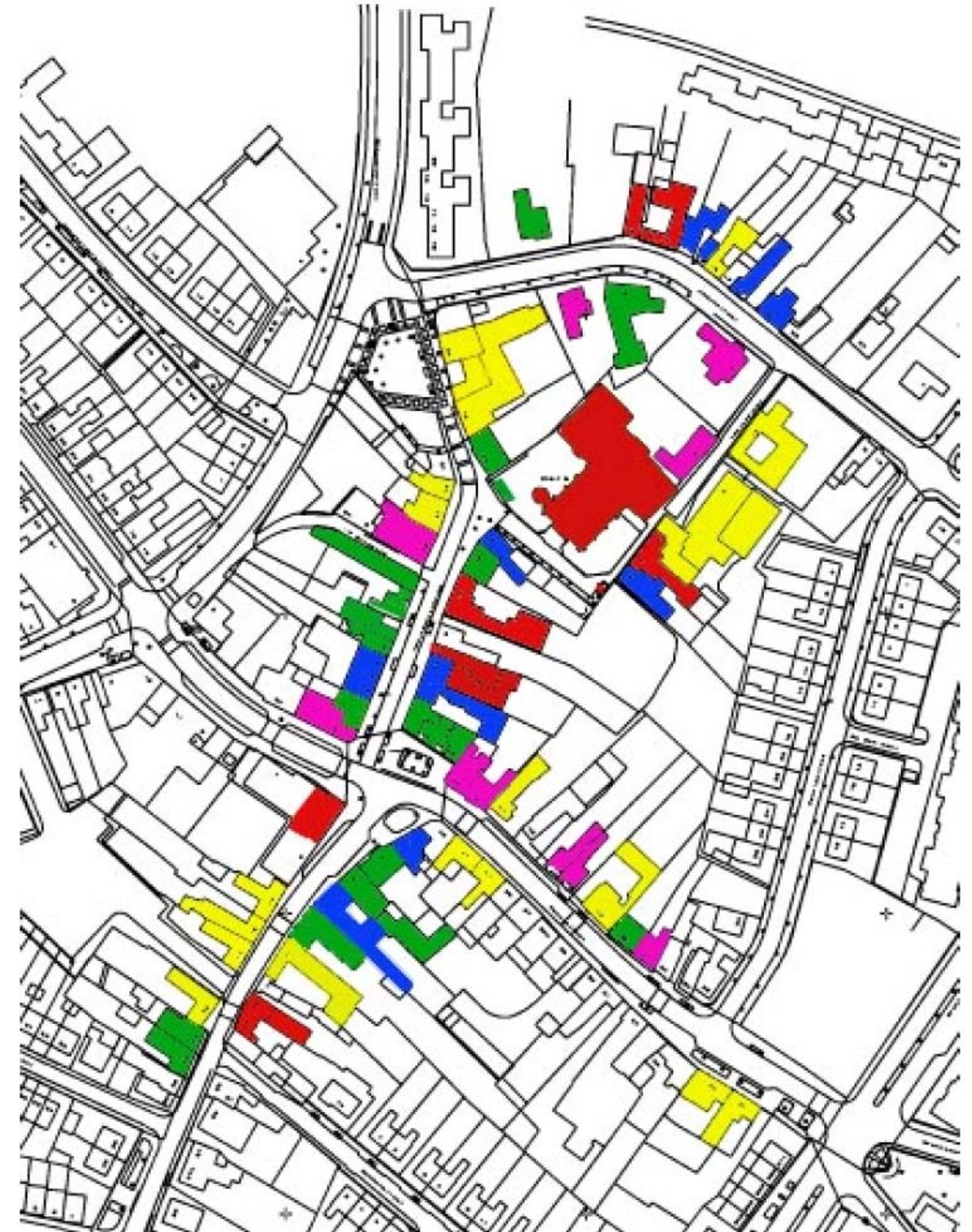
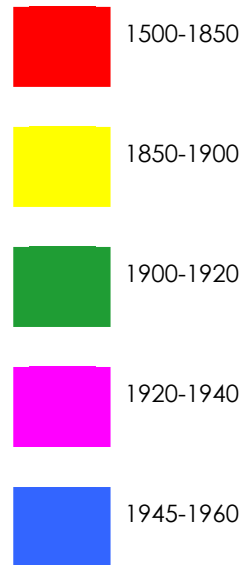
Achterkantarchitectuur van de huizen aan de Marcellienstraat, gezien vanaf de Brouwersstraat en Marcellienstraat. Het zicht op deze achterkantarchitectuur is van essentieel belang en het wordt dan ook aanbevolen deze niet door nieuwbouw aan het oog te onttrekken.*

*Een exact beeld geven van de achterkantarchitectuur op basis van onderhavige kaart is onmogelijk vanwege de tegenwoordige incorrecte verkaveling

B. Staalkaart en periodisering*

*De datering van de woningen binnen het projectgebied wordt bepaald op basis van het gevelbeeld. In veel gevallen schuilt achter deze gevels, zowel wat betreft exterieur als interieur, een ouder gebouw.

C. Zichtlijnen

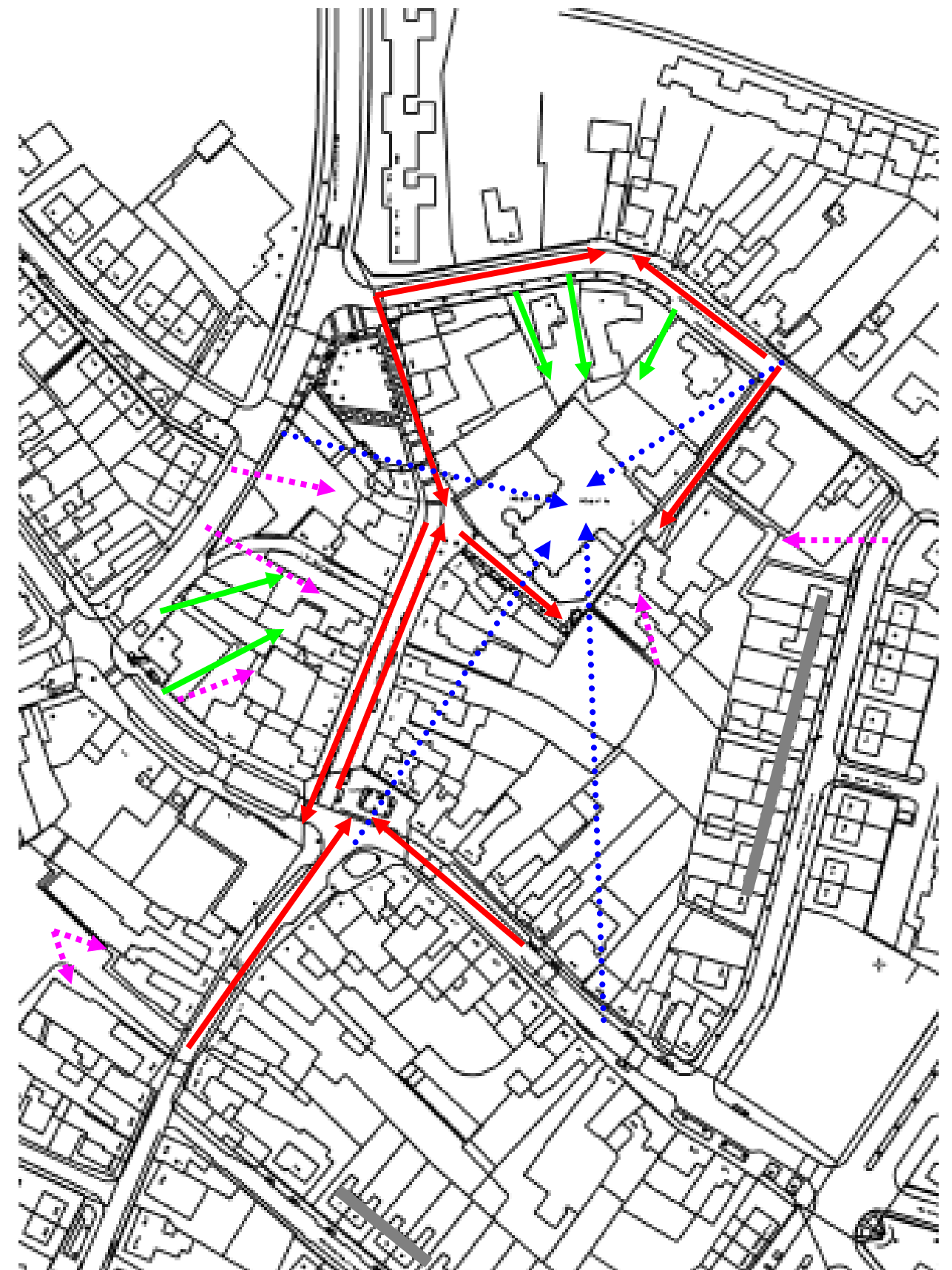
→ Bijzondere zichtlijnen

••••• Vue op de kerk*

→ Doorkijkjes**

••••• Een blik op de achterkantarchitectuur

— Coulissen: Deze latere bebouwing vormt een scherm voor de achterkantarchitectuur van de in het projectgebied gelegen gebouwen. De huizen aan de Dohmenstraat en de Penrisstraat zijn hier een voorbeeld van

*Vanwege de hogere ligging van de HH Marcellinus en Petruskerk, is deze vanuit vrijwel geheel Oud-Geleen zichtbaar.

**Wanneer de poorten en deuren van de diverse hoeven openstaan, doen zich verrassende doorkijkjes voor op de binnenterreinen.

1.4 Algemene karakteristiek van de ruimtelijke kwaliteit

Voor de algemene karakteristiek is gebruik gemaakt van de matrix die de gemeente Sittard hanteert voor de inventarisatie van het beschermd gezicht. Deze wordt aangevuld door de vier historische waardenkaarten met de volgende thema's:

- A Afbakening en hoogwaardige bebouwing
- B Beeldondersteunende, indifferente en beeldverstorende bebouwing (wordt nog nageleverd)
- C Staalkaart en periodisering van de panden
- D Zichtlijnen en doorkijkjes

1.4.1 terrein	
<ul style="list-style-type: none"> • (Geo)morfologie • Hoogteverschillen • Waterlopen	<p><i>Geomorfologisch</i> wordt Oud-Geleen bepaald door het stroomgebied van de Geleenbeek en de Kötelbeek. In dit moerassige gebied waren op de hoogste delen twee Romeinse wegen aangelegd. Bij dit logistieke knooppunt werd op een hoogte een Karolingische zaalkerk opgetrokken. Historisch gezien waren deze kerkeilanden vrijwel altijd kunstmatig opgehoogd. Het ligt voor de hand dat ook hier sprake is van een dergelijke kunstmatige verhoging.</p> <p>Dit <i>hoogteverschil</i> vormt een belangrijk aspect binnen het aanzien en de beleving van de historische kern. Daartegenover is het <i>water</i> uit het beeld verdwenen.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Groenelementen	<p>Van originele <i>groenelementen</i> in het gebied is nauwelijks sprake. Wat aanwezig is, is twintigste-eeuws, zoals de beplanting van de pastoretuin, het pleintje bij de brouwerij en de meiboom. Als zodanig draagt het wel bij aan de groene uitstraling van het gebied, die op zich inherent is aan dit soort historische kernen. Typologisch vormen de hagen daarbij een vast element, zij het dat oude soorten nauwelijks voorkomen.</p> <p>Bij de panden aan de Jodenstraat liggen vrij diepe dorpstuinen.</p>

<p>1.4.2 terrein (vervolg)</p>	
<ul style="list-style-type: none"> Type verkaveling (in relatie tot de functie en tot de ruimte; dwars- of lengterichting t.o.v. hoofdstructuur)	<p>Het oudste deel, het 'kerkeiland', ligt zoals aangegeven op een (vermoedelijk) kunstmatige hoogte. Deze vijfhoekige <i>kavel</i> is, zoals hiervoor aangegeven, geomorfologisch en logistiek bepaald. Ze vormt het hart van de nederzetting. De overige kavels richten zich als lintbebouwing naar de hoofdwegen. De kadastrale minuutkaart toont dan ook de kenmerkende, langwerpige en smalle percelen met een L-vormige of carrévormige bebouwing, waarbij direct achter het pand een diepe huisweide en/of moestuin lag. Met name aan de Peschstraat en de Marcellienstraat zijn deze voor een deel behouden en zijn ze maatgevend voor de omvang van het beschermd gezicht.</p> <p>Hierdoor maken op een aantal plaatsen ogenschijnlijk indifferente bouwblokken toch deel uit van het beschermd gezicht. Het is zaak hierop beleid af te stemmen dat met behoud van de nog aanwezige verkavelingen ontwikkelingen toelaat.</p>
<p>1.4.3 infrastructuur en waterhuishouding</p>	
<ul style="list-style-type: none"> Organisch gegroeid of planmatig aangelegd Vermoedelijke ouderdom	<p>In zoverre is sprake van een <i>planmatige aanleg</i> dat men in de negende eeuw bewust een locatie heeft gezocht op het knooppunt van waterlopen en Romeinse wegen. Binnen dit raamwerk heeft zich verder een 'organische' ontwikkeling voltrokken met een lage dynamiek. Dit proces verliep in meer opzichten via de wegen der geleidelijkheid, doordat eerst de Marcellienstraat werd bebouwd en vervolgens pas de drassige Peschstraat. Ook de noordzijde van de Jodenstraat zal eveneens relatief laat bebouwing zijn verschenen. De kadastrale minuutkaart toont daar een afwijkende verkaveling.</p> <p>De <i>waterhuishouding</i> bestond uit een systeem van beek, vaartjes, vloeten en poelen. Deze zijn echter geheel uit het zicht verdwenen.</p>

1.4.4 Bewegingsdynamiek

- Zichtlijnen
- Krommingen in verloop straten en wanden
- Doorkijkjes
- Eindpunten van een (planmatige) vue
- Concentrische patronen
- Rasters (het grid van het gezicht ten gevolge van een planmatige opzet)
- Referentiepunten
- Oriëntatiepunten
- Bewegingsrichtingen

De *zichtlijnen* en *doorkijkjes* zijn beeld gebracht op de cultuurhistorische waardenkaart D. In zijn totaliteit behelst Oud-Geleen alle ingrediënten die een schilderachtig dorpsbeeld kenmerken: op de centrale hoogte ligt de kerk die de bebouwing domineert en dan ook van alle kanten als *oriëntatiepunt* zichtbaar is. Door haar geïsoleerde positie, die zeker te maken heeft met haar rol van toevluchtsoord, vertoont de verkaveling rondom deze hoogte geen concentrische aanleg, maar is zij afgestemd op het verloop van de straten. Haaks op de straat bevinden zich de over het algemeen smalle langgerekte percelen die aan de voorzijde worden afgesloten door de bebouwing.

De straten zelf vormen een grillig lijnenspel dat zich in de waarneming manifesteert dankzij de *krommingen* en bochten. Hierdoor ontstaat de schilderachtige variatie die vanaf de negentiende eeuw een steeds belangrijker criterium wordt bij de waardering van de stedelijke ruimte. Dit kan niet losgekoppeld worden van de factor beweging die *condicio sine qua non* is voor dit soort dynamische waarnemingen, waarbij het zicht van de bezoeker, naarmate hij voortgaat, steeds aan verandering onderhevig is. Doordat hierbij verschillende routes mogelijk zijn, blaast ook het keuzemoment zijn partijtje mee. Het verrassingseffect dat ontstaat door onverwachte *doorkijkjes* via de monumentale poorten naar de achterterreinen, vormt eveneens een typisch schilderachtig ingrediënt. Ook de verschillende *zichtlijnen* die her en der het oog naar de kerk trekken dragen in belangrijke mate aan het spel van beleving en waarneming.

Behalve de kerk fungeren hierbij met name de panden op de hoeken als *oriëntatiepunten*. Dit wordt bij gebouwen als brouwerij De Kroon bij de Jodenstraat en het huis Vroemen bij het einde van de Marcellienstraat verder toegelicht aan de hand van de pictografieën.

1.4.5 Ordening

- Rooilijnen
- Begrenzing ruimte (erfscheidingen, gevelwanden, et cetera)
- Massaopbouw, vorm plattegrond en dak, ook in relatie tot de plaats in de gevelwand
- Dimensionering van de volumes

De *rooilijnen* zijn grotendeels nog conform de kadastrale minuutkaart van 1821. Alleen bij de Jodenstraat doen zich uitzonderingen voor.

De *massaopbouw* bestaat grotendeels – ‘schouder aan schouder’ – uit twee tot drie lagen, afhankelijk van de invulling en opzet van de kap.

De gevelwanden zijn algemeen verfijnd van opzet. Zelfs daar waar na de oorlog nieuwe invullingen zijn toegelaten is de korrelgrootte gerespecteerd, ook al vertoont de detaillering een wat grotere schaal.

De *daken* variëren van zadeldaken met de nog haaks op, dan de nok parallel aan de straat, mansarde- en schilddaken en de platte daken van de wederopbouw-invullingen.

Doordat er een grote afwisseling in de bedaking van de aan elkaar grenzende panden bestaat, wordt andermaal bijgedragen aan de ‘aangename afwisseling’ in het straatbeeld.

Op aantal punten doen zich storende incidenten voor die aangegeven zijn in waardenkaart B.

De *dimensionering* van de volumes doet op een aantal punten stads aan. Oud-Geleen beschikt over een relatief groot aantal monumentale panden die op een ambitieniveau wijzen dat het dorpse karakter te boven gaat. Het kan zijn dat dit te maken heeft met de functie van de plaats als bedevaartsoord. Opvallend in dit verband zijn de hoeves die in hun uiterlijk stadse herenhuizen oproepen zoals huis Du Prez aan de Marcellienstraat en huis Vroemen op de hoek van de Pieterstraat. Met name bij de laatste werd de ligging aan de kop van de straat benut om een indrukwekkende *Schauseite* te creëren. Stads van karakter zijn ook de directeursvilla bij brouwerij de Kroon en het daarnaast gelegen woonhuis van 1906.

<p>1.4.6 Ordening (vervolg)</p>	<p>Een apart geval vormt het huis Maes dat waarschijnlijk van zeer hoge ouderdom is en in de zeventiende eeuw getransformeerd tot een '<i>Steenen huys</i>' met een chique sierlijst in mergel, waarvan de ornamentering sterk herinnert aan Maastrichtse panden uit dezelfde tijd. Ook dat benadrukt het stadse karakter van Oud-Geleen. Dit wordt nog eens onderstreept door de <i>ordening</i> van de plattegrond op de minuutkaart, 1822: de Marcellienstraat en Pieterstraat dragen door hun nagenoeg volledig dichtgezette straatwanden alle kenmerken van een stadse configuratie.</p> <p>De verschillende woonhuisvormen en stijlen worden verder uitgediept via waardenkaart C en de pictografieën.</p> <p>De <i>erfscheidingen</i> bestaan deels uit muren, deels uit hagen en deels uit schuttingen. Behalve rondom de kerk zit hier weinig kwaliteit bij.</p>
<p>1.4.7 Textuur, kleur- en materiaalgebruik</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • Daken • Wanden • Plinten	<p><i>Kleuren</i> — De daken zijn bedekt met keramische en betonpannen in diverse grijze, blauwe en rode tinten. Deze polychromie is niet alleen in het straatbeeld manifest, maar ook aan de achterkantarchitectuur. Met name vanuit 't Straatje richting kerk ontvouwt zich een rijk gamma aan kleuren in de dakbedekking.</p> <p>De muren bestaan uit metselwerk van veldbrandsteen en vormbaksteen. De kleur is overwegend donkerrood, maar juist in de bebouwing uit de jaren twintig en dertig doen zich markante afwijkingen voor in de richting van zwaar paarsrode tinten.</p> <p>Diverse panden zijn wit gepleisterd. Een enkele is gesausd in rood.</p> <p>De plinten zijn deels uit baksteen, natuursteen, bepleisterde quasi stuc en geschilderd met teer.</p> <p><i>Textuur en materiaal</i> — Algemeen is de textuur grofkorrelig, hetgeen inherent is aan verreweg de meeste historische bouwmaterialen. Erg storend zijn dan ook gladde elementen die ontstaan door latere toevoegingen in trespa en kunststof.</p>

1.4.8 Open ruimte & inrichting

- Functie van de ruimte
- Privé (achtertuin)/ semi-privé (voortuin, stoep) / openbaar (plein, straat, park)
- Andere karakteristieke elementen (straatmeubilair, hekwerk, etc.)
- Bestrating

De kruispunten daargelaten bevinden zich in het gebied nauwelijks *open ruimten*. Voor zover deze er al zijn, betreffen zij de achterkantarchitectuur, bijvoorbeeld bij het Straatje en de bebouwing achter het huis Maes. De enige ruimte met publieke groenvoorziening bevindt zich bij het besloten pleintje bij de brouwerij.

Zie voor het overige hiervoor bij groenelementen.

Overige *karakteristieke elementen* betreffen vooral de Kalvariekapel bij de kerk die herinnert aan het verdwenen kerkhof aldaar en de nis met heiligenbeeld in een pand aan de Pechstraat. Verder bevindt zich op de hoek van de Marcellienstraat en Peschstraat nog een historisch decoratief gietijzeren hekwerk.

Qua inrichting bestaat de bestrating deels uit kinderkopjes en deels uit asfalt.

Cluster gezien vanaf het pleintje voor de kerk

Aanduiding van de locatie.

HH Marcellinus en Petrus parochiekerk. De toren dateert uit de twaalfde tot begin zestiende eeuw. Het schip en het koor zijn in 1862 gebouwd. De transepten dateren uit 1957.

Gotische friezen in de bovenste geleding van de kerktoren.

Een blik in de Marcellienstraat, richting de Brouwersstraat.

Het eind van de Marcellienstraat in de jaren dertig. Rechts staat de Heilige Hartgroep.

De Marcellienstraat. In het midden staat de H. Hartgroep.

De Calvariekapel.

De achterzijde van Marcellienstraat 14. Opvallend is de hoekoplossing.

Muurvlakken van Huis Maes (1623) en Leursstraat 6 (1892).

Dakoverstek en natuurstenen kroonlijst van Huis Maes.

Huis Maes aan het begin van de twintigste eeuw. De witte pleisterlaag is verdwenen.

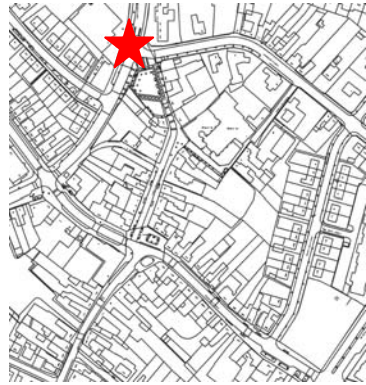

Huis Maes anno 2004.

Cluster gezien vanaf het kruispunt Marcellienstraat-Jodenstraat-Brouwersstraat

Aanduiding van de locatie.

Pleintje op de hoek van de Marcellienstraat, de Jodenstraat en de Brouwersstraat. Het plein is ontstaan na WOII, waarbij het huis dat op deze locatie stond door bombardementen geheel werd vernield.

Voormalige Brouwerij 'de Kroon', op de hoek van de Marcellienstraat en de Jodenstraat.

Achterzijde van brouwerij 'de Kroon', gezien vanaf de Jodenstraat.

Het kruispunt Marcellienstraat-Eindstraat-Jodenstraat in het begin van de twintigste eeuw. Dit kruispunt is door de aanleg van de Brouwersstraat verdwenen. Het huis rechts en de muur links zijn tijdens dit proces afgebroken.

'Stoom bierbrouwerij De Kroon'.

Schoolmeestershuis, Jodenstraat 3. Chaletwoning uit 1910.

Jodenstraat 11. De gevel van het huis loopt gelijk aan de kromming van de weg. De gevel is in zijn totaliteit vernieuwd.

Een blik in de Jodenstraat. Aan de rechterzijde van de straat bevindt zich een woning uit de jaren dertig. De twee gebouwen links (met rode gevel en het daarnaast gelegen gebouw) maken oorspronkelijk deel uit van één complex, en zijn gebouwd in 1799.

De Jodenstraat in de jaren dertig. Het rechterdeel van Huis Luyten is nog witgepleisterd. Tevens is hier de tweedeling van de gevel van het huidige huis aan de Jodenstraat 11 zichtbaar.

De kapelanie, gebouwd in 1923.

Originele erfafscheiding in de vorm van een muurtje met ezelsrug, Jodenstraat 3.

Cluster gezien vanaf het kruispunt Jodenstraat-Leursstraat

Aanduiding van de locatie.

Een blik in de Jodenstraat.

Huis Luyten in de Jodenstraat (nr. 5, 7, 9). Ondanks het kleurverschil maken de linker en rechter geveldeel deel uit van hetzelfde complex.

Jodenstraat 21. Het huis wordt gekenmerkt door een aantal opvallende decoratieve elementen, zoals de kroonlijst en het door twee zuilen ondersteunde portaal.

De Jodenstraat in de jaren dertig. Het huis rechts is onlangs afgebroken. Het witte huis links daarvan is in de jaren veertig vervangen door de huidige Jodenstraat 21.

De pastorie, gebouwd in 1923. De erfafscheiding in de vorm van de ligusterhaag en het muurtje met ezelsrug is origineel.

Leursstraat 10. De kleine gesloten hoeve is gebouwd in 1869 en vertegenwoordigt het negentiende eeuwse traditionalisme.

De voormalige kleuterschool St. Antonius (zijn beeld staat in de nis boven de rode deur). Het gebouw is verbonden met de kerk en werd gebouwd in 1926.

De Leursstraat in 1909 tijdens het eeuwfeest van de St. Antoniusvereniging.

De Leursstraat 6 en 8. Het beeld is in honderd jaar niet veranderd. Beide gebouwen zijn gebouwd in 1892.

Detailtering boven de hoofdingang van het parochiehuis.

De H. Antonius, geplaatst in de nis boven de ingang van de voormalige kleuterschool St. Antonius.

Cluster gezien ter hoogte van 't Straatje

Aanduiding van de locatie.

Marcellienstraat 9, 11, 13. Het rechterhuis is rond 1915 verbouwd. Het middelste huis is omstreeks 1905 gebouwd. Het rechterhuis is ontstaan ca. 1910.

Het huis met de rode verblendstenen is gebouwd tussen 1904 en 1908. Het vertoont grote overeenkomsten met het drie huizen verder liggende pand (Marcellienstraat 11).

't Straatje, een essentieel onderdeel van Oud-Geleen. Via deze steeg bereikten de bewoners uit de naburige dorpen en gehuchten de HH Marcellinus en Petruskerk.

De Marcellienstraat ca. 1900. Aan het eind van de straat is het karakteristieke huis uit 1753 te zien. Verder is de dorpsbrug over de Kötelbeek nog aanwezig.

Marcellienstraat 10. 'Huis du Prez'. Hoogstwaarschijnlijk was dit uit 1611 en 1660 daterende huis, het eerste stenen huis dat in Geleen werd gebouwd. Onder het huis bevinden zich nog resten van aagten.

Marcellienstraat 4-8. Het teruggelegen vakwerkhuis heeft nog veel karakteristieke elementen. Nummer 4 vervangt het afgebrande voorstuk van het vakwerkhuis.

Brandmuurtje tussen de daken van Marcellienstraat 10 ('Huis du Prez') en 12.

Vakwerk aan een hof aan de Marcellienstraat.

De Marcellienstraat in 1916. Er is veel veranderd vergeleken met de bovenstaande foto.

Zijgevel van 'Huis du Prez'. Opvallend zijn de glas-in-loodramen.

Vorgevel van Marcellienstraat 14.

Laaggeplaatste venster in de zijgevel van Marcellienstraat 13.

Cluster gezien vanaf het kruispunt Marcellienstraat-Pieterstraat-Peschstraat-Pastoor Vonckenstraat.

Aanduiding van de locatie

Een blik in de Marcellienstraat. De bomen markeren de plek van de vroegere dorpspoel. Het witgepleisterde huis is gebouwd ca. 1910.

De Pieterstraat. Het huis rechts dateert uit 1753.

De huizen dateren uit de eerste twee decennia van de vorige eeuw.

De Marcellienstraat anno 1895 gezien vanaf de dorpsbrug. Het huis rechts is verdwenen en vervangen door Peschstraat 50-54. Het witte huis aan het eind van de straat is in 1906 vervangen door het huidige complex.

Een blik in de Pieterstraat.

Het huis uit 1753 gezien vanaf het begin van de Peschstraat. Het moderne appartementencomplex is om dit huis gebouwd.

Peschstraat 46. In baksteen opgetrokken huis, gebouwd in 1930.

De Pieterstraat in 1917. De witgepleisterde gevels domineren het straatbeeld. Hier is de kromming in de straatwand duidelijk zichtbaar.

Huizen aan de zuidkant van de Peschstraat.

De pui van het café aan de Peschstraat is origineel. Het pand is sinds het ontstaan van het complex in gebruik geweest als lokale kroeg.

Het gietijzeren hekwerk heeft waarschijnlijk oorspronkelijk deel uitgemaakt van de brug over de Kötelbeek.

Cluster gezien vanaf de Pieterstraat

Cluster gezien vanaf de Peschstraat

Aanduiding van de locatie.

De Pieterstraat in 1919. Voor het huis rechts loopt tegenwoordig de Dohmenstraat.

Aanduiding van de locatie.

De Peschstraat rond de eeuwwisseling. De Kötelbeek ligt nog langs de gevels van de huizen.

De Pieterstraat ter hoogte van de kruising met de Dohmenstraat. De witgepleisterde gevels zijn hier nog dominerend in het straatbeeld.

De Pieterstraat met een zichtlijn naar de doprspoel en de kerk.

De Peschstraat richting de kruising met de Marcellienstraat en Pieterstraat.

Twee prominente woonhuizen aan de noordzijde van de Peschstraat. Het linkerhuis dateert van omstreeks 1900, het rechterhuis is gebouwd in 1905.

Pieterstraat 22.

Een binnenhof aan de Pieterstraat.

Mariabeeld in nis. Pieterstraat 17.

Eikellijst, Pieterstraat 15.

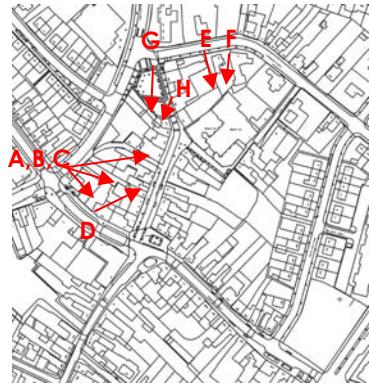
Peschstraat 23. Boerderij gebouwd in 1859. Opvallend is het stucwerk aan de gevel.

Twee hoeven in de Peschstraat.

Zichtlijnen en oriëntatiepunten

Aanduiding van enkele zichtlijnen naar de kerk

De kerk gezien via een doorkijkje aan de Brouwersstraat. De perceelverdeling op de voorgrond correspondeert nog met het oorspronkelijke plan (A, B, C).

Een blik in 't Straatje. De loop van de oorspronkelijke weg is nog steeds aanwezig (A, B, C).

Vakwerkbouw aan de achterzijde van Marcellienstraat 11, gezien vanaf de Brouwersstraat (A, B, C).

Een blik op de kerk vanaf de Eindstraat. Het lege perceel is tegenwoordig bebouwd met een appartementencomplex.

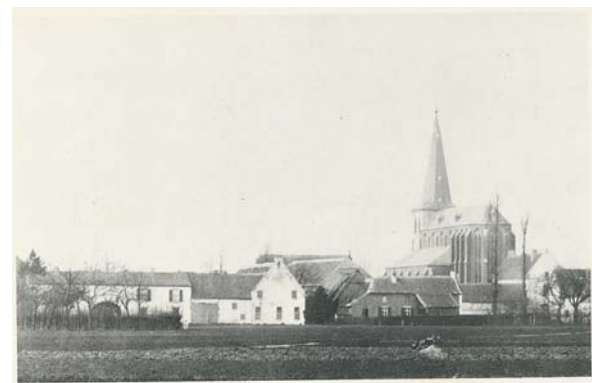
De kerk gezien vanaf de Pastoor Vonckenstraat (D).

Doorkijkje over de daken van de Marcellienstraat, Gezien vanaf Marcellienstraat 18 (H).

Achterkantarchitectuur van de Marcellienstraat, gezien vanaf het pleintje tegenover Marcellienstraat 20 (G).

Een blik op Oud-Geleen.

De kerk gezien via een doorkijkje op de Jodenstraat (E).

De kerk gezien via een doorkijkje op de Jodenstraat (F).

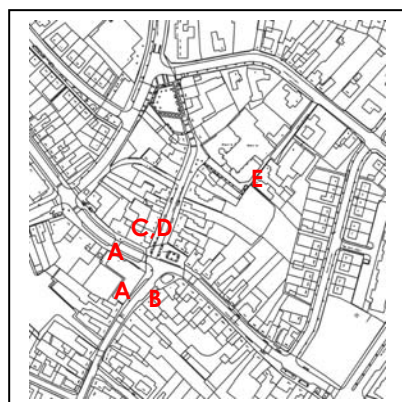

Achterkantarchitectuur van Marcellienstraat 9 (A, B, C).

Storende elementen

Aanduiding van de locatie

Bij de bouw van het appartementencomplex is het uit 1753 daterende huis van twee zijden ingesloten. Het complex respecteert de hoogte en rooilijn van de omliggende panden, maar denigreert de monumentaliteit van het oude pand enigszins (A).

Het gedeelte van het appartementencomplex, gelegen in de Pieterstraat (A).

Verspreid over het centrum van Oud-Geleen zijn deze grote bloembakken geplaatst

De grote luifel van de bakker verstoort het gelijkmatige verloop van de rooilijn in de Pieterstraat (B).

De laagbouw achter Marcellienstraat 3-7, is een storende factor in de anderzijds fraaie achterkantarchitectuur van de Marcellienstraat (C).

Marcellienstraat 3-7. Dit pand voegt geen enkele waarde toe aan het elan van de Marcellienstraat. Het 'moderne' complex, met haar grote etalage, ver uitstekende luifel en kunststof kozijnen is een storende factor in het anderzijds hoogwaardige karakter van de straat (D).

Het witgepleisterde pand, gelegen tegen het eeuwenoude 'Huis Maes'. Ondanks de zeer lage waarde van het tegenwoordige exterieur, bevinden zich achter de huidige gevels misschien veel oudere, hoogwaardige interne structuren. Nader onderzoek naar het interieur is dan ook gewenst (E).

1.5 Waardenmatrix

	Hoofdcriteria	Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
	Landschappelijke, ruimtelijke en structurele samenhang	Geomorfologie	<ul style="list-style-type: none"> De ligging van Oud-Geleen wordt bepaald door het stroomgebied van de Kötelbeek en de Geleenbeek. Op de hoger gelegen gebieden werden twee Romeinse wegen aangelegd. Oprichting van een Karolingische zaalkerk op een vermoedelijk door de mens opgeworpen heuvel 	+	p. 16 p. 17 p.18
		Ruimtelijke samenhang	<ul style="list-style-type: none"> Het centrum van Oud-Geleen is ontstaan in de negende eeuw, de eeuw waarin het Karolingische zaalkerkje werd gebouwd. De huidige lay-out is vrijwel origineel en stamt dus in haar vroegste opzet uit de Karolingische periode. De vijfhoekige kavel van het kerkeiland, het oudste deel, ligt op een vermoedelijk kunstmatige hoogte. De overige kavels richten zich als lintbebouwing naar de hoofdwegen. Langwerpige en smalle percelen, met een L-vormige of carrévormige bebouwing, met daarachter vroeger de huisweiden. Deze opzet is met name in de Marcellienstraat en Peschstraat bewaard gebleven. De vroegste structuur is bewust, dus planmatig aangelegd nabij knooppunt van waterlopen en Romeinse wegen Latere uitbreidingen hebben een organisch gegroeid karakter, waarbij eerst de Marcellienstraat werd bebouwd en daarna pas de drassige Peschstraat. Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw zijn veel huizen en boerderijen van een nieuwe gevel voorzien. 	++ + + ++ + + +/-	p.18 p.18 p.18 p.8,21,22, kaart A p.8, 18 p.8, 18, 26-28 p.24
		Toponymie	<ul style="list-style-type: none"> De Pieterstraat, Peschstraat, Jodenstraat en 't Straatje zijn eeuwenoude benamingen. De benaming Marcellienstraat en Leursstraat is in de jaren vijftig van de vorige eeuw ontstaan. Zij vervangen de oorspronkelijke straatnamen (respectievelijk Dorpstraat en Kerkstraat). Geleen is genoemd naar de ten oosten van het centrum stromende Geleenbeek. 'Glene' of 'Glana' betekent zoveel als 'helder water'. De Kötelbeek betekent 'kleine beek'. 	+ + +	p.26-28 p.16 p.17
		Waterhuishouding	<ul style="list-style-type: none"> De waterhuishouding bestond uit een systeem van beken, vaartjes, vloeten en poelen. Deze zijn geheel uit het stadsbeeld verdwenen. De Kötelbeek zou bij een toekomstige herinrichting eventueel weer haar positie in het beeld terug kunnen krijgen. 	- +	p.28
	• Betekenis voor de wetenschap	Typologie, gaafheid en herkenbaarheid	<ul style="list-style-type: none"> Oud-Geleen heeft een uitstraling die - op de waterpartijen na - nog vrijwel identiek is aan het oorspronkelijke beeld. Het oude stratenpatroon, evenals de karakteristiek van de gesloten gevelwanden zijn duidelijk herkenbaar gebleven. Ook de gaafheid van Oud-Geleen springt in het oog. Het straatbeeld is slechts beperkt beïnvloed door negatieve elementen. Een voorbeeld hiervan is het appartementencomplex dat om het uit 1753 gebouwde huis op het kruispunt van de Pieterstraat en de pastoor Vonckenstraat is gebouwd. Het groot aantal riante hoeven duidt erop dat Oud-Geleen al in een vroeg stadium een welvarend dorp was. Dat deze welvaart in de twintigste eeuw voortduurde blijkt uit de grote woningen die in de eerste decennia van de vorige eeuw zijn gebouwd. Deze welvaart hangt waarschijnlijk voor een groot deel samen met de status van bedevaartsoord die Oud-Geleen had. Een soortgelijk fenomeen waarbij een klein dorp een dergelijke welvaart droeg, is terug te vinden in Noorbeek. Ook hier hangt de rijkdom van het dorp samen met de verering van een heilige; de H. Brigida. Het stadse karakter, dat een gevolg is van de rijkdom van het dorp, keert terug in de geslotenheid van de straatwanden. 	++ ++ + + + +	pictografie pictografie p.20 p.20, krt C p.24, krt C p.33 p.10

	Hoofdcriteria	Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing
			<ul style="list-style-type: none"> • Reeds omstreeks 1800 vertoont Oud-Geleen een groot aantal gesloten straatwanden. • Dergelijke middelgrote historische centra met een gave mengvorm van stad en dorp zijn relatief zeldzaam in de regio. • Grote diversiteit in woonhuisvorm. • Enkele vakwerkhuisen (meestal zichtbaar in achterkantbebouwing en op binnenhoven). • Een groot aantal carrévormige hoeven. Deze stammen grotendeels uit de achttiende en negentiende eeuw (sommige zijn nog ouder), maar zijn in de meeste gevallen in het begin van de twintigste eeuw van een nieuwe gevel voorzien, • Een groot aantal stadse herenhuizen van hoge kwaliteit. Deze herenhuizen lijken eerder in een stedelijke ambiance te passen, dan in het, in het begin van de negentiende eeuw middelgrote Op-Geleen. • Het bouwhistorisch archief is van groot belang. Een groot deel van de huizen is in de loop der eeuwen aan drastische veranderingen onderworpen. Desalniettemin zijn vaak onderdelen van deze oudere bebouwing (denk hierbij bijvoorbeeld aan aan het oog onttrokken vakwerkmuren) nog steeds intern aanwezig. 	++ ++ ++ + + +	p.10 p.3 p.3 pictografie pictografie
		Stratenpatroon	<ul style="list-style-type: none"> • Stratenpatroon grotendeels gelijk aan originele wegennet. • 't Straatje is van essentieel belang in de beleving van Oud-Geleen. Het diende als hoofdweg voor de kerkgangers van de omliggende gehuchten naar de Oud-Gelener parochiekerk. 	++ ++	p.26,28 p.28
Schoonheid	Situatiele waarden Schilderachtige schoonheid Kleur		<ul style="list-style-type: none"> • Het straatbeeld wordt gedomineerd door de krommingen in het verloop van zowel de straten als gevelwanden. • De kerk geldt vanwege haar hoger gelegen positie als oriëntatiepunt en is vanuit heel Oud-Geleen zichtbaar. • De lintbebouwing langs de wegen heeft als gevolg dat er voornamelijk smalle, lange percelen ontstaan, die aan de voorzijde worden afgesloten door bebouwing. • De factor beweging is essentieel in de beleving van het centrum van Oud-Geleen. Door de dynamiek van het stratenpatroon en de gevelwanden, wordt de bezoeker telkens geconfronteerd met een ander straatbeeld. • De diverse doorkijkjes tussen de woningen door en via monumentale poorten naar de achtergelegen hoven, vormen een schilderachtig geheel. • De gebouwen op de hoeken van de diverse straten fungeren als oriëntatiepunten. • Rooilijnen nog grotendeels conform de kadastrale minuutkaart van 1822. • Verfijnde opzet van de gevelwanden. Deze is ook terug te vinden in de naoorlogse toevoegingen. De korrelgrootte is hierbij gerespecteerd. • De variatie in zadeldaken, schilddaken, mansardedaken en naoorlogse platte daken zorgt voor een aangename afwisseling in het straatbeeld. • Een grote variatie in de woonhuizen uit de diverse perioden, geeft het centrum een aangenaam schilderachtige uitstraling. • Een rijke materiaalpolychromie. 	++ + ++ ++ ++ ++ + ++ ++ + +	pictografie p.22
		Achterkantarchitectuur	<ul style="list-style-type: none"> • Het te beschermen gebied wordt op enkele punten gedomineerd door een achterkantstructuur met dito bebouwing. Voor een deel is deze van hoge kwaliteit. Daardoor getuigt het van een belevingsaspect dat in de negentiende eeuw zijn entree maakt, toen kunstenaars de verborgen kwaliteiten hiervan aan het licht brachten. Zo schetste een jonge Victor de Stuers vanaf het dak van zijn ouderlijke woning op de Brusselse straat een vue op de Maastrichtse daken en binnenterreinen. Het meest bekend in dit genre is waarschijnlijk het werk dat Van Gogh wijdde aan het uitzicht vanuit zijn hotelkamer in Parijs: achterkantarchitectuur en daken zijn hier troef. In Oud-Geleen openbaart zich dit vooral bij het Straatje. Hier doet zich in een opgaande cadans een rijk gesilhouetteerd beeld voor van boerse achterbebouwing, vakwerkrelicten en tuinen van panden. Dit aanzien wordt gecompliceerd door de variatie aan pannendaken die met name richting kerk een rijke polychromie tonen. 	+	

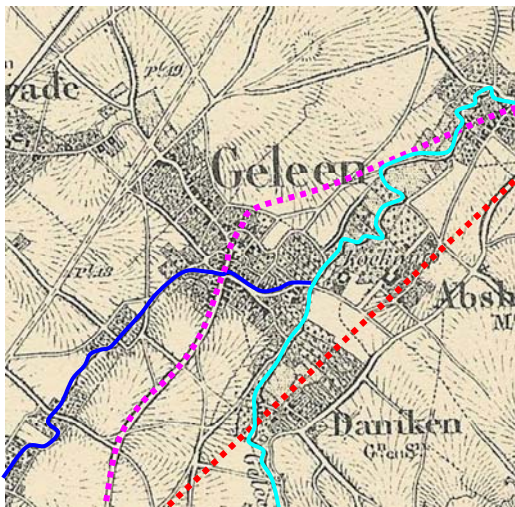
	Hoofdcriteria	Kernbegrippen	Omschrijving	Waardering	Verwijzing	
Cultuurhistorische waarde	Religie		<ul style="list-style-type: none"> De keuze van de twee patroonheiligen, Marcellinus en Petrus, dienen tevens als indicatie voor een datering van het vroegste kerkgebouw in Oud-Geleen. Het in de negende eeuw gebouwde zaalkerkje is gewijd aan de heiligen Marcellinus en Petrus. De relieken van deze heiligen werden in 828 door toedoen van Einhard, de biograaf en architect van Karel de Grote, vanuit Rome naar Seligenstadt (via Maastricht) gehaald. De wijding van het oorspronkelijke Geleense zaalkerkje aan deze twee heiligen is vermoedelijk verbonden met het naar het Karolingische rijk halen van deze relieken. Einhard wordt ook beschouwd als initiatiefnemer voor de in Oud-Geleen gebouwde kerk. De verering van de H. Eligius zorgde eeuwenlang voor een komen en gaan van grote groepen bedevaartgangers. De wedijver tussen de parochiekerk in Oud-Geleen en de nieuw te bouwen kerk tussen Lutterade en Krawinkel wordt vertaald in het bouwen van een nieuwe grote kerk in 1862, 	+	p.30	
			Beveiliging	<ul style="list-style-type: none"> De kerktoren en de ommuring van het kerkhof diende als veilige burcht voor de dorpsgenoten in tijden van nood. De dorpsvalderen, de hekken waarmee de wegen die het dorp inliepen 's avonds mee werden afgesloten, dienen tevens als indicatie van de dorpsgrenzen. 	+	p.31
				Bokkenrijders (historisch feit dan wel folklore)	<ul style="list-style-type: none"> Drie kopstukken uit de bokkenrijdersgeschiedenis waren hooggeplaatste lieden die woonachtig waren in Oud-Geleen; Willem de Gavarelle, Willem du Prez en Herman Luyten. 'Huis Maes', 'Huis du Prez' en 'Huis Luyten', enkele van de oudste en meest karakteristieke woningen van Oud-Geleen werden bewoond door bovengenoemde bokkenrijders. De aagt die tussen 'Huis Maes' en 'Huis du Prez' ligt, is tot op heden bewaard gebleven. De geschiedenis van Geleen en omstreken in de achttiende eeuw is onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis/folklore van de bokkenrijders. 	+
Archeologische verwachtingen			<ul style="list-style-type: none"> Onder de HH. Marcellinus en Petruskerk zijn reeds restanten van een Karolingisch kerkje gevonden. De aanwezigheid van aagten onder 'Huis du Prez' en 'Huis Maes'. Deze huizen staan via dit gangenstelsel met elkaar in verbinding. Kans op meerdere aagten in Oud-Geleen. De overkluisde Kötelbeek onder de Peschstraat. De locatie van de vroegere dorpspoel (op het kruispunt van de Marcellienstraat en Peschstraat) 	+	p.30	
			+	p.37		
			+	p.17		
			+	p.28		

2 De locatie in perspectief

2.1 Ligging en infrastructuur

De levensaders van Oud-Geleen — Geen dorp zonder water! Geleen is ontstaan in een gebied dat door twee beken van water werd voorzien. De kleine Keutelbeek (of Kötelbeek) doorsnijdt Oud-Geleen, terwijl de Geleenbeek (of Glene) ten oosten van het dorp stroomt. Het is niet met zekerheid vast te stellen of Munstergeleen of Op-Geleen (de vroegere benaming van het tegenwoordige Oud-Geleen) de oudste nederzetting is. Munstergeleen werd genoemd naar het munster, het klooster van Sint Vaast te Abshoven, dat uitgebreide bezittingen in het Geleenbeekdal had. Op-Geleen lag verder stroomopwaarts van de beek. De naam Geleen wordt vanaf het begin van de twaalfde eeuw regelmatig in diverse bronnen genoemd. De toponymische verklaring voor het woord Geleen of Glene werd in 1868 door G.D. Franquinet verschaft: de Glene heeft als wortelwoord de betekenis 'schitterend' of 'helderschijnend'. Als waternaam slaat het op het heldere, klare water van de beek.¹

Militaire stafkaart uit 1859, met een projectie van de beken en de Romeinse wegen.

- Geleenbeek
- Kötelbeek
- - - Indicatieve projectie van de Romeinse weg Maastricht-Tuderen volgens het oversteken van de Geleenbeek ter hoogte van Daniken.
- - - Indicatieve projectie van de Romeinse weg Maastricht-Tuderen volgens het oversteken van de Geleenbeek ter hoogte van Munstergeleen (naar de hypothese van Schrijnemakers).

Ondanks het directe verband tussen de naam van de Geleenbeek en het dorp Op-Geleen, is de kleinere Kötelbeek voor het dagelijkse leven in het dorp van een veel groter belang geweest. Via de Hoog Steeg (de tegenwoordige Pastoor Vonckenstraat) liep deze de dorpskern in om op de kruising tussen de wegen Peschstraat-Pieterstraat-Marcellienstraat

¹ M.J.H.A., Schrijnemakers, *Geschiedenis van Geleen*, Geleen 1998, p.50;
<http://mystiek.net/namenoorsprong.htm>

een dorpspoel te vormen. Uiteindelijk mondde zij aan het einde van de Peschstraat, ten oosten van Oud-Geleen, uit in de Geleenbeek.

Het belang van deze beek blijkt uit het grote aantal hoeven dat langs haar oevers werd gebouwd, niet alleen in Oud-Geleen, maar ook in de dorpen Neerbeek, Krawinkel en Lutterade. Oorspronkelijk liep de beek pal langs de huizen in de Peschstraat, maar in de jaren twintig van de vorige eeuw werd zij naar het midden van de straat verplaatst en overkluisd, om uiteindelijk in het begin van de jaren vijftig over zijn gehele verloop binnen Geleen te worden overdekt. De naam Kötel- duidt iets kleins aan. De Kötelbeek moet hier worden geïnterpreteerd als de 'kleine beek'.

De Huizen aan de noordzijde van de Peschstraat zijn alleen bereikbaar via kleine bruggetjes.

In 1926 wordt de Kötelbeek overkluisd.

Wegennet — Naast de waterlopen was het wegennet uiteraard van vitaal belang. Zoals de projectie op de hiervoor afgebeelde kaart aangeeft, was Geleen ook op dit punt gunstig gelegen. Aan de zuidzijde kruiste de Romeinse heerbaan van Maastricht naar Tudderen de Geleenbeek. Ter hoogte van Daniken bevond zich de beste oversteekplaats: niet alleen leverde dit punt de kortste route op, ook was het de gunstigste plek bij het passeren van moerassige ondergronden. Langs deze weg is een keur aan Romeinse vondsten aangetroffen. Dat dorp en beek dezelfde naam dragen valt te typeren als een Gallische 'wegwijzer': daar waar een plaats aan een gelijknamige rivier lag, kruiste een belangrijke verkeersweg de betreffende waterloop.²

Een andere uit de Romeinse tijd daterende weg moet vanuit Maastricht via de Pieterstraat en de Dorpstraat (de Marcellienstraat) hebben gelopen. Volgens sommige auteurs vormt deze route, die over het gebied van het tegenwoordige kerkhof, via de aan de Jodenstraat gelegen Geleenderweg (een landweg) naar Sittard doorliep, de oorspronkelijke verbindingsweg tussen Maastricht en Tudderen geweest. Zij zou dan ter hoogte van

---

² De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap, Renes, J., Maastricht 1988, p.84.

Munstergeleen de Geleenbeek hebben gekruist. In dit scenario loopt deze belangrijke verkeersader dwars door Oud-Geleen. De meningen zijn hierover echter verdeeld.³

De oost-westverbindingen door Oud-Geleen waren hoofdzakelijk drenkwegen in oostelijke richting naar de beide beken, veewegen in westelijke richting naar de Graetheide en/of molenwegen naar het nabij gelegen Daniken. De Hoog Steeg, die in de twintigste eeuw is vervangen door de huidige Pastoor Vonckenstraat, lag in het verlengde van de Peschstraat en was tot de jaren twintig van de vorige eeuw een holle weg met hoge taluds. De weg diende als drenkweg voor het vee van de hoeven in onder andere Lutterade en eindigde bij de dorpspoel in het centrum van Oud-Geleen.

2.2 De oudste woonkern vanaf circa 800

De vroegste bebouwing van Oud-Geleen moet worden gezocht in het gebied dat wordt omsloten door de vroegere Jorisstraat (deze weg bestaat nog deels onder de naam Sint Jorisstraat), de Jodenstraat, de Marcellienstraat, de Pesch- en de Bergstraat. Deze kern dateert uit de negende eeuw en heeft gedurende de eerste eeuwen uit niet meer bestaan dan een kerk en bijbehorende pastorie, een grote hoeve met economiegebouwen en een handjevol woningen, waar de arbeiders van de hoeve werkten.

De Hanenhof — De Hanenhof was de belangrijkste hoeve in Oud-Geleen en moet worden gesitueerd op het kruispunt van de Beekstraat en de spoorlijn. Deze is hoogstwaarschijnlijk gebouwd op de locatie waar in de Romeinse tijd een grote villa heeft gestaan. De kerk en de pastorie die in de eerste helft van de negende eeuw werden gesticht, hebben tot het gebied van de Hanenhof behoord. Van de Hanenhof zijn vanaf de twaalfde eeuw bewoners bekend. De hoeve werd omringd door akkerland dat zich tot het kerkhof van Oud-Geleen uitstrekte. Hoewel er vanuit de middeleeuwen geen gegevens zijn overleverd over de omvang, kunnen we ons daar een redelijk goed beeld van vormen. Gelet op de lage veranderingsdynamiek en het belang van de rechten die aan dit soort goederen waren verbonden, bleven dergelijke landbouwcomplexen vaak eeuwenlang ongewijzigd in stand. We kunnen dan ook afgaan op latere bronnen, zoals het meetboek van Bollen (1705), waarin het oppervlak van het grondgebied van de hof wordt geschat op 109 bunder, oftewel globaal ruim 100 hectaren. Voor grondbezit in dit deel van Nederland is dat aanzienlijk. De naam Hanenhof is ontleend aan één van de eigenaren, Willem Haen. De hof werd slechts tot het einde van de zestiende eeuw bewoond, wat lijkt aan te duiden dat de gebouwen nadien zijn vervallen.⁴

³ Schrijnemakers, 1998, pp.52-58; hier worden beide mogelijkheden tegenover elkaar geplaatst.

⁴ Schrijnemakers, 1998, p. 83.

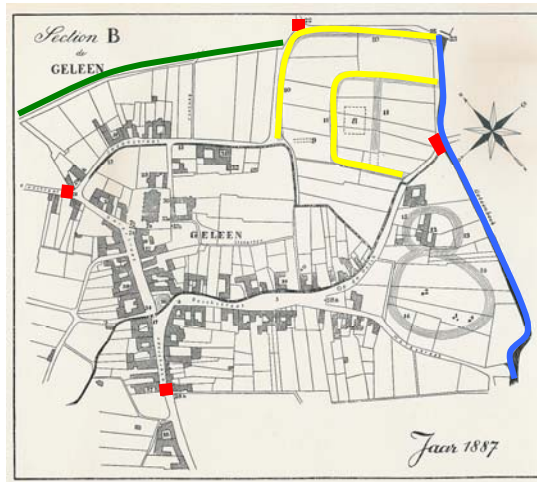
*Generale Meetinghe der Graeffschappe Geleen.
De metingen zijn in 1706 gedaan door vader en zoon
Bollen.*

Kerkelijke grondslag — De kerk van de HH Marcellinus en Petrus is ontstaan in de periode dat onder het bewind van Karel de Grote het aantal kerkgebouwen sterk toenam. Op de bouwgeschiedenis van de kerk wordt hierna nog verder ingegaan. De vroegste vermelding van Op-Geleen zelf dateert van 1201, wanneer het genoemd wordt als *kerspел* dat te vergelijken valt met het tegenwoordige begrip *parochie*. Binnen het kerspel was aanvankelijk niet alleen de zielzorg, maar ook de geloofsverkondiging van belang.

Lintbebouwing — De vroegste vormen van bewoning zullen aan de interlokale weg zijn ontstaan die de kerk aan de voorzijde passeerde, de tegenwoordige Pieterstraat en Marcellienstraat.

Ontwikkeling van de kern— Op de verdere ontwikkeling wordt ingegaan in hoofdstuk 3 aan de hand van de toponiemen van de straten.

De beveiliging van het dorp als indicatie van de begrenzing — Dorpen en steden waren vaak het doelwit van plunderende bendes, die er niet voor terugdeinsden om hele straten in rook op te laten gaan en de bewoners uit te moorden. Dit gebeurde in 1490 ook in Oud-Geleen. Nog niet bekomen van deze terreur stond de volgende aanval weer voor de deur. Om dit in de toekomst het hoofd te bieden, werd een verdedigingslinie om het dorp gebouwd. Een belangrijk deel hiervan werd ingenomen door de zogenaamde *valderen*: een soort slagboom of hekwerk waarmee 's avonds de wegen die het dorp inliepen konden worden afgesloten. De eigenlijke functie van deze valderen was het tegenhouden van loslopend vee, om te voorkomen dat de dieren de moestuinen van de dorpsmensen niet leegvraaten. Ze dienden echter ook als extra oponthoud voor eventuele rovende bendes.

Het verdedigingsstelsel van Oud-Geleen, geprojecteerd op een kaart uit 1887.

- Valderen
- Landweer
- Geleenbeek
- Grachten om de Hanenhof

De valderen markeerden tevens de grenzen van het dorp. De valderen dienen dan ook als indicatiemiddel bij de bepaling van de bebouwing van Oud-Geleen in het begin van de zestiende eeuw.

De landweer — Parallel aan de Jodenstraat liep een landweer ter verdediging tegen plunderende legers. Dit soort weren bestond vaak uit dikke, stekelige meidoornhagen en vormde geen verdedigingswal, maar diende als moeilijk te doorschrijden hindernis. Wanneer rovende bendes of legers hier toch doorheen braken, werd het hen zeer moeilijk gemaakt de geplunderde buit (meestal vee) weer uit het gebied te nemen. De landweer in Oud-Geleen heeft eeuwenlang gediend als grens tussen Sittard en Geleen.

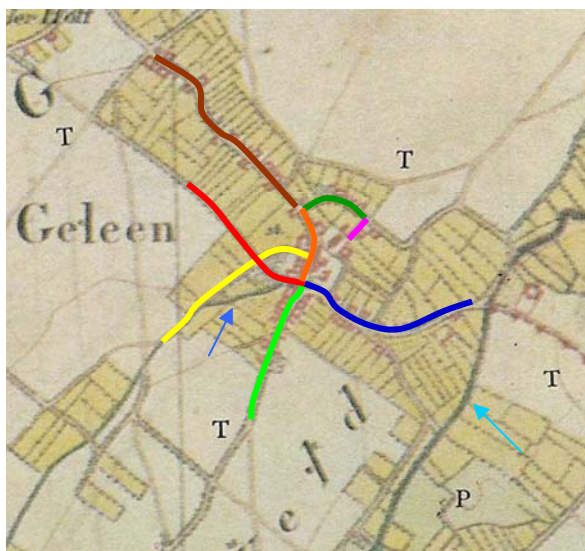
2.3 Het kaartbeeld in de negentiende eeuw

Algemeen is het kaartmateriaal van vóór 1800 niet overvloedig. Ook hier geldt echter dat het cartografisch beeldmateriaal van het begin van de negentiende eeuw een goed beeld geeft van de oorspronkelijke structuur, doordat in de statische maatschappij die de Limburgse territoria tot de Franse tijd (circa 1800) vormden, weinig ruimtelijke veranderingen plaatsvonden. Ook in de eeuw daarna wordt dat wat betreft Oud-Geleen niet veel anders, zoals uit het volgende overzicht zal blijken.

Tranchotkaart (1805-1813)— De Tranchotkaart is tot stand gekomen in het spoor van de Napoleontische legers. Betrouwbare kaarten waren voor een oprukkend leger een onmisbaar instrument om successen te behalen. Dit werk werd uitgevoerd door de Franse ingenieur-geograaf Tranchot die de leiding had van de landinmeting van het toenmalige Rijnland tussen 1803 en 1813. De kaart werd later nog bijgewerkt door de Pruisische officier Freiherr von Müffling tussen 1816 en 1820.

Op de Tranchotkaart is zowel de bebouwing als het stratenpatroon goed te zien. De belangrijkste verkeersader liep via de Pieterstraat door de Marcellienstraat en de Eindstraat. Vooral langs de Marcellienstraat en de Pieterstraat is de bebouwingsdichtheid zeer hoog. Ten oosten van deze straten is reeds in dit stadium sprake van een gesloten straatwand. De belangrijkste oost-westverbinding liep via de Peschstraat en de Hoogh Steeg (nu verdwenen en vervangen door de Pastoor Vonckenstraat). Ook langs de Peschstraat is bebouwing zichtbaar. Aan de noordzijde lijkt deze te bestaan uit losstaande hoeven. Ten zuiden van de weg ligt de nadruk meer op een gesloten straatwand. Verder liggen huizen langs de Eindstraat, de Jodenstraat en langs de Kerkstraat (de huidige Leursstraat). Opvallend is dat de Leursstraat in het begin van de negentiende eeuw eindigde bij de gevel van Huis Maes (Leursstraat 4). Het grote kerkhof van de parochiekerk van de HH Marcellinus en Petrus liep hier tot de gevel van dit huis. Achter de kerk staat ter plaatse van het parochiehuis een ouder pand. Opvallend is dat ten zuiden van de Jodenstraat geen bebouwing is.

Tranchotkaart (1805-1813).

Indicatie van de belangrijkste straten:

- Pieterstraat
- Dorpstraat (Marcellienstraat)
- Eindstraat
- Hoog Steeg (Pastoor Vonckenstraat)
- Peschstraat
- Jodenstraat
- Kerkstraat (Leursstraat)
- 't Straatje
- Kötelbeek
- Geleenbeek

Kadastrale minuutkaart — Het kadastrale systeem van 1840 registreert vrij nauwgezet percelen, gebouwen en hun eigenaren. De kadastrale minuut van 1840, meestal vervaardigd vóór 1840, is de moederkaart. Hierna worden vrijwel alle wijzigingen die plaatsvonden aan volumes, percelen en eigenaren bijgehouden op kadastrale hulpkaarten, in leggers en via notariële akten. De minuut van Geleen is in een vroeg stadium ontstaan: ze werd in 1822 opgesteld door landmeter J.J. Cremers.⁵

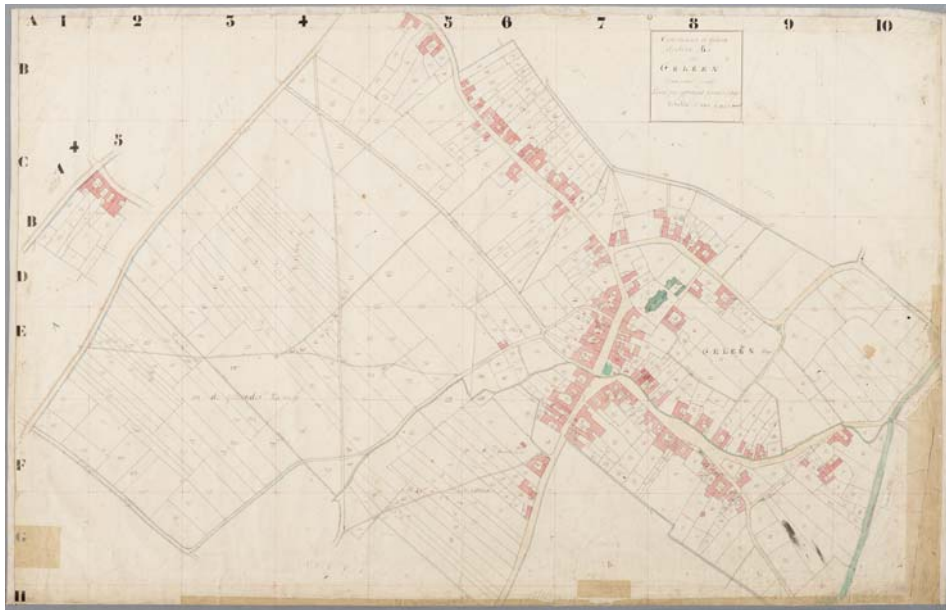

⁵ De minuutkaart met de betreffende gegevens is ontleend aan www.dewoonomgeving.nl

In de periode tussen de Tranchot- en de minuutkaart lijken zich nauwelijks wijzigingen of uitbreidingen te hebben voorgedaan. De eerder vermelde gesloten straatwanden zijn duidelijk zichtbaar. Het meest opvallende is het grillige karakter van het verloop van de Peschstraat, dat is ontstaan door de aanwezigheid van de Kötelbeek.

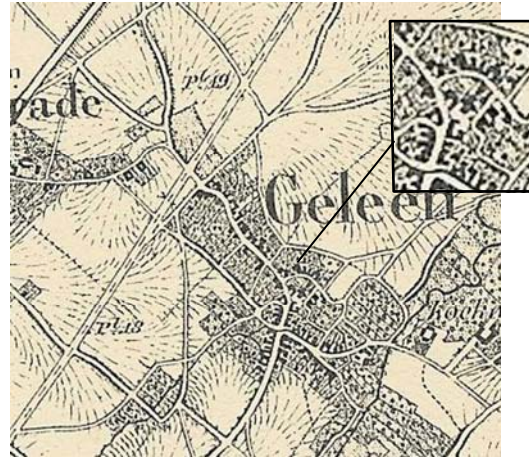
Kadastrale minuutkaart van 1822. De bebouwing van Oud-Geleen is hier duidelijk aanwezig. De gesloten straatwanden zijn de meest opvallende karakteristiek.

De invloed van de Rijksweg — In 1844 werd Oud-Geleen afgezonderd van Lutterade en Krawinkel door de aanleg van de Rijksweg Maastricht-Nijmegen. De Eindstraat verbond het oude centrum met deze nieuwe verkeersader. Door de aanleg van de rijksweg verloor de doorgaande route Pieterstraat-Marcellienstraat-Eindstraat haar functie. De zigzag verlopende historische route degradeerde tot een secundaire verbinding op lokaal niveau. Dit had als gevolg dat de ontwikkeling in het dorp zich verlegde in de richting van de nieuwe verkeersader. Onbedoeld is waarschijnlijk hierdoor de authenticiteit van Oud-Geleen tot op heden grotendeels in tact is gebleven.

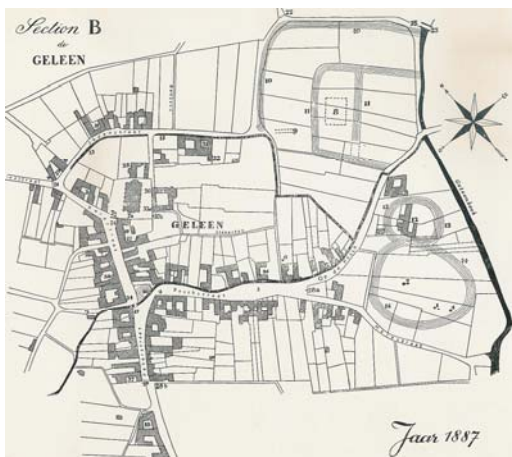
Zowel de kaart afkomstig uit de *Historische Atlas* uit 1837-1844 als de *Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden* uit 1842-1859, tonen de Rijksweg als een dominant ruimtelijk element. Wanneer we inzoomen op de plattegrond van Oud-Geleen, blijft de bebouwing vrij statisch van karakter. Er zijn enkele huizen bij gekomen langs de Eindstraat. In de dorpskern lijkt er echter sprake te zijn van een (tijdelijke) bouwstop. De grootste veranderingen hebben plaats gevonden in de directe omgeving van de kerk. Het hof rondom de kerk is naar het zuiden toe aanzienlijk uitgebreid. Verder is de

Historische atlas 1837-1844

Militaire kaart 1859

Kaart uit 1887 waarop diverse historische gegevens zijn gekenmerkt.

Militaire kaart datering ? (eind van de negentiende eeuw)

- Rijksweg Maastricht Nijmegen 1844
- Spoorweg Maastricht-Venlo 1865
- Spoorweg Sittard-Heerlen-Hertogenrath 1895

Leursstraat doorgetrokken tot voorbij Huis Maes, waar zij aansluiting vond bij een reeds bestaand steegje.

Het spoor — Nadat de Rijksweg in 1844 was voltooid, volgde niet veel later de eerste ijzeren verbinding, in de vorm van de spoorlijn Maastricht-Venlo. Deze in 1865 voltooide spoorlijn lag ten westen van de Rijksweg en Oud-Geleen en liep pal langs het gehucht Lutterade. Met de komst van de steenkoolmijnen in Nederland, werd in 1895 besloten een tweede spoorlijn aan te leggen tussen het Duitse Hertogenrath en Sittard. Deze lijn was primair bedoeld voor het transport van steenkool. De lijn passeert Oud-Geleen ten oosten en doorkruist het grondgebied van de vroegere *Hanenhof*. De ontwikkeling van Oud-Geleen toont nog steeds de lage dynamiek die ook de andere kaarten illustreren. De meeste beweging deed zich voor bij de Rijksweg, waar zich langzaam een lintvormige structuur ontwikkelde. Al

bij al is het ruimtelijke beeld van Oud-Geleen in de negentiende eeuw nauwelijks veranderd. Het aantal nieuwe woningen bleef beperkt en het stratenpatroon behield zijn oorspronkelijke lay-out.

2.4 De dynamiek van de twintigste eeuw

De negentiende eeuw werd gekenmerkt door een minimum aan verandering aan het stratenplan en bebouwing. De twintigste eeuw daarentegen is de eeuw van de vooruitgang. Met name dankzij de mijnbouw groeit Geleen in een rap tempo. In de eerste decennia van de vorige eeuw wordt een aantal fraaie panden geplaatst binnen het bestaande stratenpatroon van Oud-Geleen. Deze traditionalistische gebouwen zorgen voor diversiteit van het projectgebied. Helaas is nu ook voor het eerst sprake van aantasting van de oorspronkelijke structuur.

Gelijksoortige oriëntatiepunten op de kadastrale minuutkaart (1822) en de huidige plattegrond: de overeenkomsten illustreren het karakter van de ingrepen in de twintigste eeuw

Een van de eerste wijzigingen in het stratenpatroon vindt plaats in de jaren twintig. De Hoog Steeg wordt vervangen door de Pastoor Vonckenstraat. Hierbij moest het huis op de hoek met de Marcellienstraat worden afgebroken, zodat de nieuwe straat vloeiend overliep in de Peschstraat. In dezelfde periode heeft de Peschstraat met het verleggen van de Kötelbeek haar grillige karakter verloren en werd zij aanzienlijk smaller.

De huidige kaart vertoont duidelijk de wijzigingen die zijn doorgevoerd in het stratenplan. Allereerst is de Eindstraat afgezonderd van de Marcellienstraat. Hiermee is de vroegere doorgaande interlokale weg voor eens en voor altijd verdwenen. Op alle afgebeelde historische plattegronden is de situatie zichtbaar waarbij de Eindstraat een essentieel deel

uitmaakt van het eeuwenoude Oud-Geleen. Wijzigingen in het stratenplan en 'moderne' toevoegingen in de twintigste eeuw hebben ervoor gezorgd dat de 'historische' Eindstraat los kwam te liggen van de rest van de oude kern.

De Pastoor Vonckenstraat heeft de positie van de Marcellienstraat-Eindstraat ingenomen als de primaire verbinding met de Rijksweg. Op het kruispunt waar de Pastoor Vonckenstraat en 't Straatje voorheen samenkwamen, heeft nu een geheel nieuwe weg aansluiting gevonden. Hierbij is een deel van 't Straatje in de nieuwe weg, de Brouwersstraat, opgenomen.

Ondanks deze vernieuwingen is het middeleeuwse stratenpatroon in Oud-Geleen grotendeels in tact gebleven. Dit oude stratenpatroon draagt belangrijk bij aan de beleving van Oud-Geleen. De bochtige wegen, de diverse zichtlijnen en de straatwanden die aangepast zijn aan de krommingen in deze wegen zorgen voor een levendig beeld en vormen een schakel naar het verleden. Zodra je Oud-Geleen uitloopt, ongeacht welke richting, word je zonder waarschuwing geconfronteerd met de rechtlijnigheid en uniformiteit van de twintigste eeuwse bebouwing en lay-out.

3 Onder de loep

3.1 Toponymie en ontplooiing

Na de meer algemene behandeling, nemen we een aantal onderdelen van Oud-Geleen onder de loep. Daarbij komt primair de toponymie van de belangrijkste straten in Oud-Geleen aan de orde. De meeste daarvan dragen al eeuwen dezelfde naam. Enkele zijn in de laatste vijftig jaar omgedoopt. Per straat wordt kort beschreven hoe de bebouwing aan het eind van de negentiende eeuw eruit zag.

De Jodenstraat — Dit toponiem duidt op een hoge ouderdom, zoals uit een vergelijking met andere plaatsen blijkt. De sporen van joods leven in Limburg gaan terug tot de middeleeuwen. In Maastricht bestond al vóór 1295 een synagoge mét mikwe, gelegen in de Platea Judeorum (de Jodenstraat). Als gevolg van pogroms verdwenen de joden uit Limburg. Tussen 1350 en 1650 verbleven er vrijwel geen joden in onze huidige provincie. Als gevolg van de territoriale versnippering van 'Limburg' verschilde het beleid ten aanzien van de joden van gebied tot gebied. In de Oostenrijkse delen van Limburg, waartoe ook Geleen behoorde, hield men zich streng aan het uitwijzingsplakkaat van Alva uit 1570.

De Joodse gemeenschap te Oud-Geleen heeft waarschijnlijk al in de veertiende eeuw opgehouden te bestaan. Aangenomen mag worden dat de kleine nederzetting, net zoals in bijvoorbeeld Echt, aan de Joodse straat op het grondgebied van de kerk zal zijn gevestigd. Vanuit de Karolingische stichting van de kerk van Oud-Geleen — overigens speelde dit Karolingische vorstenhuis ook in Echt en Maastricht een belangrijke rol — is dit begrijpelijk. Vanaf de zevende tot en met de tiende eeuw is er sprake van een redelijk goed contact tussen Joden en Christenen. De verdraagzaamheid van de Karolingische vorsten, waarachter ook politieke en financiële motieven lagen, bezorgde de Joden voordelen als gelijkberechtiging met Christenen, bescherming en beroepsmogelijkheden. De relatie tussen Jodenstraat en kerkterrein dat als Karolingisch goed werd opgevat, is daarmee eveneens in perspectief geplaatst. De kerk als instituut heeft in de loop der eeuwen wisselend de rol van beschermheer (en dan wel tegen betaling) en vervolger van de Joden vervuld.⁶

Blinde synagoge en zierende Ecclesia als symbolen van het Joden- en Christendom

Logistiek gezien is de Jodenstraat ontstaan als toegangsweg van de *Hanenhof* tot de doorgaande weg (Marcellienstraat-Eindstraat). Aan de noordzijde van deze straat lagen in een vroeg stadium enkele woningen die hoogstwaarschijnlijk werden bezet door de laten of

⁶ Ontleend aan www.joodsleven.nl; www.kerkenisrael.nl

arbeiders van de grote hoeve. Het gebied ten zuiden van de Jodenstraat was deels landbouwgebied van de *Hanenhof* en deels parochiebezit.

De Dorpstraat — De vroegste dorpsvorming heeft plaatsgevonden in deze straat, waarbij het deel tussen de kerk en de Kötelbeek als eerste werd bebouwd. In 1954 wordt op verzoek/advies van de Geleense historicus M.J.H.A. Schrijnemakers de naam van de Dorpstraat veranderd. Volgens hem is de benaming Dorpstraat geen eigenlijke straatnaam, omdat deze in tegenstelling tot Jodenstraat of Peschstraat niet is ingebed in een historisch kader. Zeker na de Tweede Wereldoorlog en de komst van de mijnen heeft de benaming haar actualiteit verloren. Vandaar het voorstel deze te veranderen in de Marcellienstraat als memento voor één van de twee patroonheiligen van de gemeente Geleen en van de oudste parochie, de heilige Marcellinus. Zeker in het verband met de verwijzing van een aantal andere straten naar voor Geleen belangrijke heiligen, lijkt deze keuze gegrond (Pieterstraat→de heilige Petrus; Eloystraat→bijzondere in Oud-Geleen vereerde heilige). De ironie van deze omvorming is dat ze getuigt van hetzelfde ontwikkelingsdenken — de metamorfose van Geleen tot mijnmetropool — dat Schrijnemakers in zijn naslagwerk aan de kaak stelt.

Peschstraat — De woningen in de Peschstraat zijn latere uitbreidingen van de vroegste kern. Het woord *Pesch* is afgeleid van het Latijnse woord *pascuum*, wat zoveel betekent als 'weideplaats'. De percelen langs de Peschstraat bestonden dus oorspronkelijk uit weidegrond. Gebruikelijk werden op dit soort gronden de hoeves zoveel mogelijk op de scheiding tussen het droge en natte gebied aangelegd, in dit geval dus aan de zuidzijde van de straat. Tot circa 1900 vond de ontwatering van "de pesch" plaats via de Kötelbeek die toen werd verlegd naar de zuidzijde. Hierna werd de straat iets smaller. Het gebied ten noorden van de Kötelbeek was deel van de *gewande* — oftewel de landerijen — van de *Hanenhof*, en werd afgestaan aan de Geleeners om er hun huizen te bouwen.

Pieterstraat — Evenals de Peschstraat zijn de woningen aan de Pieterstraat latere uitbreidingen van de kern, de Dorpstraat. De Pieterstraat is genoemd naar de tweede patroonheilige van Geleen, de heilige Petrus. Oorspronkelijk liep deze straat tot aan de kruising met de tegenwoordige Dohmenstraat. Uit opgaven van pastoor Leurs (1611-1654) blijkt dat de Pieterstraat in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog niet is volgebouwd: er waren nog grote hiaten tussen de diverse panden. De weg werd in het zuiden afgesloten door een *valderen* en was aan de noordelijke zijde van dit hekwerk twee keer zo breed als ten zuiden hiervan.

Leursstraat — De oorspronkelijke naam van deze straat was Kerkstraat, maar zij is eveneens op aandringen/advies van Schrijnemakers gewijzigd, en wel in de Leursstraat. Nicolaas Leurs arriveerde in Geleen, alwaar hij op 30 november 1611 als pastoor werd geïnstalleerd. Hij was de parochieherder ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog en moest onderduiken om de protestantse bezetters te ontwijken. Na terugkeer uit zijn ballingschap richtte hij in 1639 een schutterij op. In de periode 1640-1643 werd tijdens zijn ambt het oude koor van de kerk door een nieuw vervangen.

't Straatje — 't Straatje maakt deel uit van een eeuwenoude kerkroute die via 't Straatje, de Norbertijnenstraat (De Steeg), Op de Vey en de Hegstraat het westelijk deel van Krawinkel met Oud-Geleen verbond. Langs deze route werden de doden vanuit Krawinkel naar het kerkhof van kerk van Oud-Geleen gebracht. Ook uit Lutterade bereikten kerkgangers via de Groenstraat en de Norbertijnenstraat de kerk van de HH Marcellinus en Petrus. 't Straatje werd in 1795 nog steeds als 'lijkenweg' aangeduid.⁷ Wanneer Lutterade en Krawinkel in 1865 hun eigen parochiekerk krijgen, komt de functie van deze weg te vervallen.

3.2 Waterhuishouding als ruimtelijk structurerende component

Systeem van beken, graven en vloeten — De Kötelbeek was aanvankelijk de voornaamste bron voor drinkwater in Oud-Geleen. Via vloedgraven en vloeten werd het regenwater afgevoerd naar de beek. Een vloet is een brede goot, meestal voorzien van keistenen, waardoor het water naar de beek of poel liep. Een dergelijke vloet heeft door de Marcellienstraat gelopen.

Poelen — In sommige gevallen werd het water opgevangen in poelen. De belangrijkste lag op de hoek van de Marcellienstraat en de Peschstraat. Hij werd gevoed door de Kötelbeek en vormde de belangrijkste drenkplaats voor mens en vee. Een tweede poel heeft gelegen op de hoek van de Jodenstraat en een steegje dat deze straat met de Peschstraat verbond. In tegenstelling tot de grote dorpspoel was deze geheel afhankelijk van regenwater, dat door een vloedgraaf via de Eindstraat en de Jodenstraat werd opgevangen.

Putten — In een later stadium werden ook putten aangelegd. De dorpsput bevond zich op de plek waar vroeger de Marcellienstraat, de Jodenstraat en de Eindstraat bij elkaar

⁷ Schrijnemakers 1998, p. 62.

kwamen. De put bevond zich nabij de *valderen* op de Eindstraat. Deze werd dan ook de *dorpsputvalderen* genoemd. Naast deze dorpsput is er in de zeventiende eeuw al een aantal putten in de Marcellienstraat bekend.

Bruggen — De Kötelbeek was de levensader van Oud-Geleen, maar vormde tevens een natuurlijke barrière voor het stratenverkeer in het dorp. Bruggen waren noodzakelijk om de dagelijkse gang van zaken goed te laten verlopen. De belangrijkste brug over de Kötelbeek, bevond zich ten westen van de dorpspoel. Zij verbond de Marcellienstraat met de Pieterstraat. Op foto's uit het begin van de twintigste eeuw is deze brug nog steeds zichtbaar. Een eerste vermelding over de aanwezigheid van een brug vinden we op 1 mei 1773, wanneer de schepenen en burgemeester van Geleen een contract afsluiten over het 'maecken der dorpsbrugge'. Naast de dorpsbrug lagen aan de noordzijde van de Peschstraat verschillende, zeer eenvoudige bruggetjes om de toegang te verlenen tot de achter de beek gelegen woningen. Na de overkluizing van de Kötelbeek werden de bruggen overbodig en verdwenen zij uit het straatbeeld.

De Pieterstraat in 1910. Op de voorgrond is de dorpsbrug en de Kötelbeek zichtbaar. Na de overkluizing van de beek, was de brug overbodig en werd afgebroken.

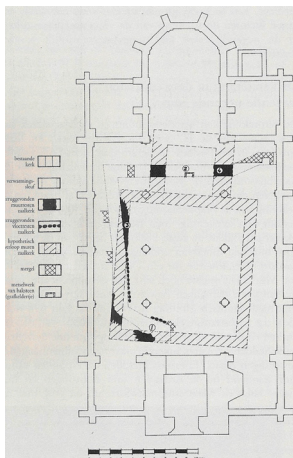
4 Venster op het verleden

In *Venster op het verleden* worden twee onderwerpen behandeld die voor het beeld van Oud-Geleen van groot belang zijn geweest. De kerk, waardoor het dorp zich ontwikkelde tot bedevaartsoord en de aanwezigheid van de bokkenrijders die de aanleg noodzakelijk maakten van het ondergrondse gangenstelsel van de *aagten*.

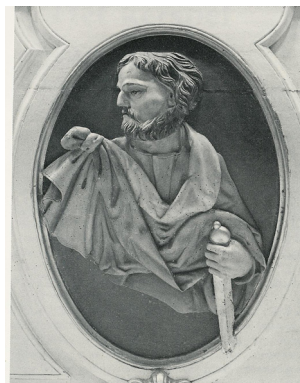
4.1 De kerk: godshuis, immuniteit en bedevaartsoord

4.1.1 Tussen Einhard, Leurs, Weber en de Wederopbouw

Het ontstaan van de kerk — Het eind van de achtste en het begin van de negende eeuw werden gekenmerkt door een enorme toename in kerkbouw. Een groot deel van de oudere Limburgse parochiekerken stamt uit deze Karolingische periode. Tijdens opgravingen in 1979 zijn onder de vloer van de parochiekerk fundamenteën gevonden van het oudste gebouw, een zaalkerkje. Tevens zijn er een aantal negende en tiende eeuwse scherven gevonden.

De gevonden en veronderstelde fundamenteën van een zaalkerkje, geprojecteerd op een plattegrond van de kerk uit 1862.

De twee patroonheiligen van de parochiekerk; HH Marcellinus en Petrus. De reliëfbeelden zijn afkomstig van het vroegere hoofdaltaar van Oud-Geleen. Deze bevindt zich thans te Oirsbeek.

De herkomst van de verering van de patroonheiligen versterkt de archeologische conclusies dat de kerk is gesticht in de negende eeuw. In 827-828 werden op bevel van Einhard, biograaf en architect van Karel de Grote, de relikwieën van de HH Marcellinus en Petrus uit Rome, via Soissons, Maastricht en Aken naar Seligenstadt gebracht. De komst van de relikwieën ging gepaard met een groot aantal wonderen. Later bleek dat een deel van de relikwieën in Soissons was achtergehouden. Op verzoek van Einhard werden deze alsnog

over het algemeen beschouwd als aanleiding voor de aanwijzing van HH Marcellinus en Petrus als patroonheiligen voor de kerk in Oud-Geleen en mogelijk ook de bouw van de kerk. Daarin stond dit oord niet alleen. Ook in Maastricht vormden de schenking van de relieken van Petrus en Marcellinus en de daarop volgende wonderen de opmaat voor bouwactiviteiten en wel bij de Sint Servaas. De architect Einhard zal als titulair abt van de Sint Servaas hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld.

De kerk als toevluchtsoord — De toren van de tegenwoordige kerk is het oudste deel van het gebouw. De eerste en tweede geleding dateren uit de dertiende eeuw, terwijl de derde geleding is gebouwd in de veertiende. De bovenste helft van de toren is gebouwd in 1504.¹ Naast de logische religieuze functie had de kerktoren een misschien nog wel belangrijker taak. Zij diende als 'burcht' in tijden dat het Geleense volk werd geteisterd door roversbenden en ander gespuis. De valderen en landweren hadden voornamelijk een vertragende functie en boden geen echte bescherming voor de bevolking. Al in een vroeg stadium werd de stenen kerk met een hechte toren en een ommuurd kerkhof het middelpunt van het beveiligingssysteem. De kosten voor bouw en onderhoud van de toren kwamen om deze reden voor rekening van de burgers.

Asielrecht en immuniteit — Sinds de vijfde eeuw gold voor kerken het asielrecht; de zich hier bevindende mensen mochten noch door het gerecht, nog door de vijand achtervolgd, gevangengenomen of gekwetst worden. Vanaf de dertiende eeuw werd dit recht echter op grote schaal geschonden en werd het noodzakelijk om een kerk te bouwen waar de mensen zich daadwerkelijk veilig konden voelen. Niet alleen mensen, maar ook materiele goederen werden mee de toren ingenomen, waar ze veilig konden worden opgeslagen. Ook de ommuring van het kerkhof diende als verdedigingslinie. Aanvankelijk werden deze omgeven door wallen, waarop heggen werden geplaatst, maar later werden stevige, hoge bakstenen muren opgeworpen, vaak zelfs voorzien van schietgaten. In tijden van nood werd het vee binnen deze muren gehaald. In Oud-Geleen is een deel van deze muur nog aanwezig achter de Calvariekapel.

Nog lang nadat de kerken als toevluchtsoord dienden, werd deze in tijden van nood gebruikt als berguimte voor goederen.

Koor en schuren — In 1640 werd een begin gemaakt aan een nieuw koor voor de kerk. Tijdens deze bouwphase werd ook een nieuwe sacristie gebouwd. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd onder het toezicht van de toenmalige pastoor Leurs. Onder het koor werd een grafkelder aangebracht voor de familie Huyn, de heren van Geleen. In de zolder boven het koor werd op kosten van ritmeester Willem Maes, die ten oosten van de kerk woonde, een grote graanschuur aangebracht. Voorwaarde was dat deze aan hem en

---

¹ Schrijnemakers 1998, p.135

zijn familie ter beschikking stond. Uit aantekeningen van pastoor Leurs blijkt dat ook de zolder boven het middenschip als opbergruimte diende.

De HH Marcellinus en Petruskerk. De middeleeuwse toren diende in tijden van nood als 'burcht' voor de inwoners van Oud-Geleen.

- *Eerste en tweede geleding toren: twaalfde of dertiende eeuw*
- *Derde geleding toren: veertiende eeuw*
- *Bovenste helft toren: 1504*
- *Schip en koor: 1862*
- *Transepten: 1957-1958*

Carl Weber — In 1862 werd de oude kerk (de toren uitgezonderd) afgebroken en werden een groter, driebeukige schip en koor gebouwd, waarbij de zijbeuken de toren deels omsluiten. Het ontwerp voor de nieuwbouw was afkomstig van de Roermondse architect Carl Weber, de grote concurrent van zijn stadgenoot Pierre J.H. Cuypers. De nieuwe kerk lijkt een poging om de bouw van een eigen godshuis voor Lutterade en Krawinkel tegen te gaan. Als het nieuwe complex groot genoeg was, was er geen behoefte aan een tweede kerk. Uiteindelijk werd besloten om beide bouwprojecten te laten starten, waarbij een gezonde wedijver zorgde voor een spoedige voltooiing van beide gebouwen.

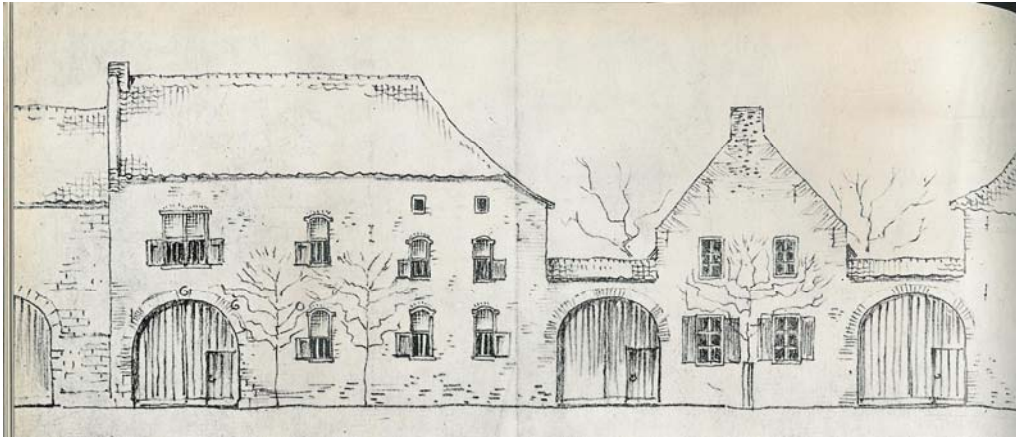
Wederopbouw — In 1957-1958 werden de transepten uiteindelijk toegevoegd aan de HH Marcellinus en Petruskerk.

4.1.2 De tiendschuur

De inkomsten van de pastoor bestonden onder andere uit de offers in de kerk, de opbrengsten van de tuin van de pastorie en de tienden. De opbrengsten van deze tienden bestonden uit de opbrengst van akkerbouw en veeteelt. Zij waren verdeeld in grote en kleine tienden. De grote tiende had betrekking op alles wat een halm en stengel had en de opbrengst kwam voor één derde toe aan de pastoor. De kleine tiende had betrekking op kleinvee, kruiden, hop, et cetera en kwam geheel toe aan de pastoor. Alle tienden die door de bewoners van Geleen aan de pastoor werden geleverd, werden opgeslagen in de tiendschuur, die tot het begin van de twintigste eeuw was gevestigd aan de kerkzijde in de

Dorpstraat. Ondanks de aanwezigheid van een schuur op het pastoriecomplex, werden de tienden in bovengenoemde schuur opgeslagen. In deze schuur werd ook het 2/3 deel van de tienden van de heren van Geleen geleverd. Als ontvanger van één derde deel was de pastoor verplicht het koor en vanaf 1745 ook het schip van de kerk te onderhouden.

Tekening van P.A. Schols, ca. 1930. Uitzicht van de Marcellienstraat, gezien vanuit 't Straatje. De tiendschuur is geheel links deels zichtbaar. Zij was bevestigd aan 'Huis du Prez'.

4.1.3 Bedevaartsoord rond Sint Eloy

Bedevaarten naar St. Eloy te Oud-Geleen — Op 25 juni en op 1 december vonden in Oud-Geleen zogenaamde Sint-Eloyfeesten plaats. In sommige documenten wordt de heilige Eloy of Eligius als derde kerkpatroon genoemd. De eerste vermelding van een altaar voor de heilige dateert uit 1485. Het duurde echter tot 1605, tijdens het ambt van pastoor Leurs, dat een beneficie aan het altaar van Sint-Eloy werd verbonden.

De populariteit voor de heilige blijkt uit het feit dat in 1669 het Eligiusaltaar in het hoofdaltaar was geïncorporeerd en dat de missen ter ere van de heilige vanaf het hoofdaltaar werden opgedragen. In de tweede helft van de achttiende eeuw was er weer een eigen altaar van de H. Eligius.

Beeld van de H. Eligius. Eligius was een edelsmid van nederige komaf die het schopte tot goudsmid en muntmeester van de Frankische koning Chlotarius II. Omstreeks 641 werd hij bisschop van Noyon. Eligius is patroonheilige van de goud-, zilver- en hoefsmeden. Hij is of gekleed als smid met een leren voorschot en een baret, of hij draagt een bisschopsmijter. Als attributen heeft hij een hamer en een tang, of een aambeeld en een blaasbalg. Een legende vertelt dat Eligius een door de duivel bezeten paard van hoefijzers moest voorzien. Om zijn werk makkelijker te maken hakte hij het been van het beest af. Na voltooiing zette hij op miraculeuze wijze het been weer op zijn plaats.²

Feestdagen — 25 Juni werd gevierd als de dag van de overbrenging van de relikwieën van de heilige, 1 december als de dag van zijn dood. Op beide dagen kwamen hordes mensen naar Oud-Geleen om dit te vieren. Tijdens deze dagen werden onder andere de paarden volgens een speciale gebedsformule tegen het 'rijden van de maar' (nachtmerries) en andere kwalen gezegend. Naast deze twee officiële dagen, kwamen ook op andere dagen mensen van heinde en verre naar Oud-Geleen om de voorspraak van de heilige in te roepen. Via deze voorspraak en door het gebruik van gezegend water en brood konden de mensen, vaak bedekt met zweren, een heilzame toekomst tegemoet gaan. Vreemd genoeg werd het in Oud-Geleen bewaarde relik van Eligius in 1745 door de bisschop van Roermond voor niet-authentiek verklaard. Desalniettemin bleef de devotie van de heiligen, waarschijnlijk mede door het florerend ambacht der smeden en slotenmakers, groeien.

Tot ver in de negentiende eeuw werd deze heilige op deze twee dagen vereerd, waarbij zeer veel mensen zich voor het kerkhof verzamelden. Hierbij was het meestal zo druk dat de pastoor hulp nodig had bij het uitvoeren van de vele missen. De gefundeerde missen ter ere van Eligius werden tot 1953 gehouden.

---

² Hall's iconografisch handboek, Hall J., Leiden 2000, p.97

4.2 De bokkenrijders en de ondergrondse infrastructuur

Het verhaal van de bokkenrijders wordt hier besproken in verband met de aanwezigheid van een ondergrondse infrastructuur onder de straten van Oud-Geleen. In de folklore worden deze ondergrondse ruimten en gangen, aagten genoemd, direct in verband gebracht met enkele hooggeplaatste bokkenrijders. Of de bende van de bokkenrijders wel of niet hebben bestaan wordt hier buiten beschouwing gehouden.

De bokkenrijders — Geleen en omstreken werden in de achttiende eeuw opgeschrikt door een reeks nachtelijke inbraken, die vaak gepaard gingen met marteling en zelfs moord. De bende of bendes die deze daden uitvoerden werden bokkenrijders genoemd. Over het daadwerkelijke bestaan van de bokkenrijders, een goed georganiseerd en wijdvertakte organisatie, wordt tot op heden getwijfeld. Niettemin werd in en om Geleen een groot aantal misdrijven gepleegd.

Willem de Gavarelle - Een vermeend sleutelfiguur in het mysterie rondom de bokkenrijders wordt ingenomen door jonker Willem de Gavarelle. Hij was ontvanger van de in- en uitvoerbelastingen van het Spaanse Valkenburg en woonde in Huis Maes, gelegen aan het kerkhof in Oud-Geleen (Leursstraat 4). De Gavarelle was een twistzieke man die met alles en iedereen in conflict lag. Vanaf 1736 maakt hij deel uit van de bokkenrijders, en al in een zeer vroeg stadium lijkt hij de aanvoerderfunctie op zich te nemen. Hij heeft een aantal lugubere misdrijven op zijn naam staan, en schuwde het niet om kerken in naburige dorpen leeg te roven. Vanwege zijn buurschap met de kerk van Oud-Geleen is deze waarschijnlijk van een dergelijke diefstal gespaard gebleven.

Willem du Prez - Naast Willem de Gavarelle woonde in Oud-Geleen nog een tweede hoofdfiguur die mogelijk betrokken was bij de bokkenrijders. Willem du Prez was de zoon van Balthasar du Prez, de zwager van De Gavarelle. De familie Du Prez woonde op de Marcellienstraat, naast de toenmalige tiendschuur. Dit pand wordt tot op heden *Huis du Prez* genoemd. Hij was evenals Gavarelle gefortuneerd en hoefde de overvallen niet uit financiële motieven te plegen. Het ging beide heren klaarblijkelijk in de eerste plaats om macht en de 'kick'. Naast deze twee hoofdfiguren, wordt in de folklore nog een aantal in Oud-Geleen woonachtige mannen aan deze roversbende verbonden. Tot de jaren vijftig van de achttiende eeuw tastten de autoriteiten in het duister wat betreft de betrokkenen bij de roofovervallen. Er kwam een eind aan hun gruweldaden toen een aantal mannen na een overval door het slachtoffer aan hun stem als dorpsgenoten werd herkend. Na hevige martelingen verrieden zij de namen van hun handlangers en aanvoerders. In eerste instantie werd weinig geloof gehecht aan de deelname van de heren De Gavarelle en Du Prez. Willem de Gavarelle werd uiteindelijk in de loop van 1757 gearresteerd, Winand du Prez sloeg echter op de vlucht en wist uit handen van de autoriteiten te blijven.

Boekomslag van een boek over de bokkenrijders uit 1924. De afgekapte hand met de kaars verwijst naar het initiatieritueel waarbij de nieuwe leden van de bende een eed moesten zweren voor een geïmproviseerd altaar. Op dit altaar lag de hand met de kaars. Deze hand werd beschouwd als een amulet, waaraan bijzondere krachten waren verbonden.

Herman Lujten — Dit betekende nog niet het einde van de bokkenrijders van Geleen. In de jaren zeventig van de achttiende eeuw werd wederom een inwoner van Oud-Geleen in verband gebracht een hoge functie in de bende. Herman Lujten was evenals De Gavarelle ontvanger van de in- en uitvoerrechten in het, dan Oostenrijkse, gedeelte van het Land van Valkenburg. De familie Lujten woonde in de Marcellienstraat. In tegenstelling tot zijn voorgangers had Lujten een hoog aanzien in het dorp en werd hij zelfs voorgedragen als een van de kandidaten voor het ambt koster. Deze Lujten leidde vermoedelijk de bokkenrijders bij een aantal overvallen, waaronder de laatste roof die de rovers ooit zouden plegen. Evenals Du Prez wist Lujten aan de autoriteiten te ontkomen. De arrestatie van de overige bokkenrijders betekende echter het definitieve einde van veertig jaar angst en onzekerheid voor de Oud-Geleners.

Aagten en de bokkenrijders — Aagten of haagten bestonden uit een stelsel van ondergrondse gangen en vertrekken waar de inwoners van een dorp of stad in tijden van nood met hun kostbaarheden hun toevlucht vonden. Rond het midden van de achttiende eeuw werd dit ondergrondse stelsel in verband gebracht met de bokkenrijders. Tussen Huis du Prez in de Marcellienstraat en Huis Maes in de Leursstraat heeft een dergelijke aagt gelegen, die beide complexen met elkaar verbond.³ Een derde aagt bevond zich in de Eindstraat. Zij werd in 1909 ontdekt. Een stelsel van gangen verbond hier een aantal ruimten (één vertrek had een gotisch gewelf) welke waren voorzien van uitgekapte zitplaatsen en waar in reliëf uitgewerkte muurdecoraties waren aangebracht. Ook dit huis werd bewoond door een vermoedelijke bokkenrijder. Ook in de Pieterstraat werd onder het huis van een vermeend bokkenrijder een gangenstelsel gevonden. De aagten lijken hier niet te hebben

³ Schrijnemakers 1998, p.127.

gediend als schuilplaats maar eerder als vluchtroute voor de verschillende bokkenrijders. In hoeverre deze aagten tegenwoordig nog bestaan is niet bekend. Verder onderzoek is hierbij noodzakelijk.

5 Literatuur en fotoverwijzingen

- Vroomen, R.J.P.M., *Geleen in oude ansichten*, Zaltbommel 1971
- Schrijnemakers, M.J.A.H., *Geleen in oude ansichten*, Zaltbommel 1979
- Geleen, *Gedenkboek Geleen. Van dorp tot Mauritsstad*, Geleen 1951
- Maas, S., *Een oud Geleener in de nieuwe wereld*, Beek 1998
- Schrijnemakers, M.J.A.H., *Geschiedenis van Geleen, deel 1*, Geleen 1998

De afbeeldingen zijn afkomstig uit:

- Bovengenoemde literatuur
- Foto's van de huidige situatie zijn genomen door de auteurs

Res nova

Erfgoed in ontwikkeling

drs Margreeth W. Bangert

06 11 45 42 47

0475 58 92 10

dr Bernadette C.M. van Hellenberg Hubar

0475 55 23 30

06 51 38 78 05

Postadres:

B. Minkenberglaan 2

6109 AL Ohé en Laak

Fax:

0475 55 02 99

Internet:

info@res-nova.nl

www.res-nova.nl